Razi University

Research in Western Iranian Languages and Dialects

ISSN Print: 2345-2579 ISSN Online: 2676-573X

Linguistics Society of Iran

Analysis of the Structure of Discourse in Jamal Mirsadeghi's (1984) *The Winds Announce the Change of Season*: A Faircloughian Perspective

Tannaz Teymouri[1], **Seyyed Ahmad Parsa**[2✉], and **Yadgar Karimi**[3]

1. Ph.D. in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. E-mail: tannaz.teymouri@uok.ac.ir
2. Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. E-mail: a.parsa@uok.ac.ir
3. Associate Professor, Department of English and Linguistics, Faculty of Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran. E-mail: Y.Karimi@uok.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history
Received: 03 Jul 2024
Received in revised form: 25 Feb 2025
Accepted: 10 Mar2025
Published online: 28 Mar 2026

Keywords:
critical discourse analysis,
The winds announce the change of season,
transformation,
national identity,
anti-colonialism

ABSTRACT

Critical discourse analysis is an interdisciplinary approach that studies language as a social function in relation to such elements as power and ideology. Using Fairclough's (2000) approach, this paper attempts to investigate Jamal Mirsadeghi's *The winds announce the change of season*. At the level of description, the author has selected words which make it possible to recognize repression, poverty of the masses, breakdown and collapse of public morals, class struggles, and strikes of teachers, marketers, and workers. At the level of interpretation, the situational context of the novel, the central signifier, and focalizing the context of the text—such as workers' protests and strikes, teachers' protests in 1960, the founding of the Mehrgan club, the removal of Mohammad Mossadegh, and Prime Minister Ali Amini—have intertextual connections. At the level of explanation, Mirsadeghi represents the political structure ruling Iran during the Pahlavi era as being in conflict with the public interests, with implications such as the poverty of people, violence and repression, the chaotic economic situation of the lower classes of the society, and the weakening of morals. The novel exhibits codes and ciphers that are related to the discourse of "return to national identity," "male authority-female subjugation," and "opposition of people-government."

Cite this article: Teymouri, T., Parsa, S. A., & Karimi, Y. (2026). Analysis of the structure of discourse in Jamal Mirsadeghi's (1984) *The winds announce the change of season*: A Faircloughian perspective. *Research in Western Iranian Languages and Dialects, 14*(1), 13–36. http//doi.org/10.22126/jlw.2024.10777.1769 (in Persian).

© The Author(s).
DOI: https://doi.org/10.22126/jlw.2024.10777.1769

Publisher: Razi University

Introduction

The interaction and connection of micro and macro factors create the context and necessity for the creation of literary texts within the societal context. Therefore, literature is a social institution that utilizes language to represent life (Valk & Warren, 2011, p. 101). Understanding the author's inner world in a novel, influenced by social, ethical, cultural concerns, and in response to an internal need or external necessity, has led to the formation of various research methodologies. Among these approaches, discourse analysis holds a special position, as it simultaneously provides knowledge, insight, and a method for comprehending how a text is influenced by variables in its surrounding world. Fairclough's (2000) Critical Discourse Analysis (CDA) approach is considered one of the most coherent and comprehensive frameworks in this field. Fairclough's approach is a type of text-oriented discourse analysis that attempts to integrate three traditions: a) detailed and precise linguistic text analysis, b) macro-sociological analysis of social action, and c) interpretive and micro-sociological tradition. Fairclough's (2000) Critical Discourse Analysis (CDA) methodology generally consists of three levels: description, interpretation, and explanation. Description is the stage where formal features of the text, such as vocabulary, grammar, and textual structures are addressed. At the interpretation leve, the analysis goes beyond the descriptive level and the examination limited to lexical and syntactic elements, and also includes situational factors. Finally, at the explanation level, discourse is described as a social action, and it is shown how social structures shape discourse, and how discourses have a re-producing effect on those structures.

The current study attempts to provide an analysis of the discourse structure in Mirsadeghi's (1984) *The winds announce the change of season*, adopting Fairclough's (2000) approach. In doing so, this research seeks to answers the following questions at the three levels of description, interpretation and explanation:

1. How does Mirsadeghi use language to represent the power relations?
2. What role does the political ideology dominant at the time of the novel's writing play in the representation and re-reading of social anomalies?
3. How do the intertextual connections within the novel critique the dominant discourse?

Method

The present study analyzes the modes of representation and reconstruction of political-social and cultural themes and concepts in *The winds announce the change of season* through Fairclough's (2000) approach, on three levels of description, interpretation, and explanation. In this study, the methodological approach is based on a detailed examination and re-reading of the novel alongside a range of relevant sources, including books, dissertations, journals, and scientific articles related to the theories of Critical Discourse Analysis, which constitute the theoretical foundation of the research. In the following stage, the mentioned novel is analyzed at both textual and metatextual levels, with Fairclough's model adopted as the most efficient framework. Subsequently, the important political, social, religious, and cultural statements—those most associated with power relations and the author's ideological and critical intentions—are identified. Based on the core principles of Fairclough's theory, these discourse-oriented statements are described and interpreted at three levels.

According to Fairclough's (2000) model of discourse analysis, at the descriptive level, the analysis focuses on lexical choice, word co-occurrence, semantic inclusion, informal words, idioms, aspect, sentence aspect, pronouns, passivation, and binary oppositions within the text. At the interpretative level, attention is given to the situational and historical context of the novel, as well as to the central and focal signifiers within the text that demonstrate intertextual connection. Finally, at the explanatory level, the study examines significant

codes, propositions, and the political, social, religious, and cultural movements reflected in the text—elements that convey the author's underlying ideological and critical intentions.

Results

The winds announce the change of season provides a representation of the events preceding the Islamic Revolution in Iran. A critical discourse analysis of this novel indicates that, at the descriptive level, the author selected words that allow for recognition of repression, the poverty of the masses, the breakdown and collapse of public morals, class struggles, and protests and strikes of teachers, marketers, and workers. Collocations, semantic hyponymy, informal words, taboo words, modality, pronouns, passivization, dual oppositions, among other linguistic features, were used to serve this purpose. At the interpretive level, intertextual connections emerge from the novel's situational and historical contexts, its central signifier, and the focalization of textual elements such as workers' protests and strikes, teachers' protests in 1960, the founding of the Mehrgan club by Mohammad Derakhsh, the removal of Mohammad Mossadegh, and Prime Minister Ali Amini. At the explanatory level, Mirsadeghi represents the political structure ruling Iran during the Pahlavi era as being in conflict with the public interests, with implications including the poverty of the people, violence and repression, the chaotic economic situation of the middle and lower classes of the society, unbridled high prices, and the weakening of morals. Therefore, the novel exhibits codes and ciphers related to the discourses of "return to national identity," "male authority-female subjugation," and "opposition of people versus government."

Mirsadeghi views the political structure governing Iran during the Pahlavi period as being in conflict with public interests. He highlights the poverty of the masses, violence and repression, the chaotic economic situation of the middle and lower classes, unbridled high prices, and the weakening of morals—all of which affected the lives of poor and marginalized groups. The ruling political system, while disregarding ordinary people, pursues goals necessary for its survival and continuity; consequently, it allocates a substantial portion of the society's resources to areas that serve its interests rather than those of the public. The Pahlavi government imprisons and tortures individuals and groups who protest the conditions. The overreach of agents and institutions, ideologically aligned with the government, places them beyond official and legal accountability. In this context, citizens's political and ideological affiliations, and their membership in dominant or subordinate classes, play a significant role—one that is articulated through the hegemony of the discourse. The turmoil within the the country directly fuels anti-government protests and the struggle for the realization of people's rights, posing a serious threat to political sovereignty.

Conclusion

The relationship between literature and Critical Discourse Analysis (CDA) can be understood through linguistics. CDA, as a theoretical framework, is highly effective in exploring various literary genres, stylistics, and literary criticism (Aghagolzadeh, 2016, p. 19). Furthermore, CDA serves as a theory that deepens the understanding of communication and power relations—collectively termed "discourse"—and as a method, it provides the procedures to achieve this.

The dominant discourse surrounding the social-political atmosphere in the early years following the Islamic Revolution's victory fostered diverse perspectives for defending or criticizing the prevailing situation, reflecting a historical necessity for literature during that period and within its literary works and novels. Literary output from this era exhibited various styles. Mirsadeghi's novel *The winds announce the change of seasons*, stands as an example, portraying the nascent order governing Iran's atmosphere at the time and the ongoing societal fluctuations from the final years of Pahlavi II's sovereignty. Comprehending

this structure within its historical context, without using valid and methodical scientific principles, is prone to numerous misunderstandings, which in turn makes it difficult to understand the directional and discursive meanings. Consequently, this research adopts Fairclough's approach to analyze the representation of the novel's ideological formulations.

Ethical Considerations
Not applicable

Funding
Not applicable

Conflict of interest
The authors declare no conflict of interest.

مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران
شاپا چاپی: ۲۵۷۹ – ۲۳۴۵ شاپا الکترونیکی: ۵۷۳x – ۲۶۷۶
دانشگاه رازی
انجمن زبان‌شناسی ایران

تحلیل صورت‌بندی گفتمان رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* نوشتهٔ «جمال میرصادقی» با رویکرد نورمن فرکلاف

طناز تیموری[۱] | سید احمد پارسا[۲]✉ | یادگار کریمی[۳]

۱. دانش‌آموختهٔ دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: tannaz.teymouri@uok.ac.ir
۲. نویسندهٔ مسئول، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: a.parsa@uok.ac.ir
۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشکدهٔ زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران. رایانامه: y.karimi@uok.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۱۳
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۷
تاریخ پذیرش ۱۴۰۳/۱۲/۲۰
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۱/۸

کلیدواژه‌ها:
تحلیل گفتمان انتقادی،
بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند،
تحول،
هویت ملی،
ضداستعماری

چکیده

تحلیل گفتمان انتقادی، رویکردی بین‌رشته‌ای است که در آن زبان به‌مثابهٔ کارکردی اجتماعی در ارتباط با مؤلفه‌هایی چون قدرت و ایدئولوژی مطالعه می‌شود. در این پژوهش، در چارچوب رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹)، رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، نوشتهٔ جمال میرصادقی بررسی می‌شود. برپایهٔ یافته‌های پژوهش، در سطح توصیف، نویسنده با گزینش واژگان خاص، مناسبات قدرت را بازنمایی کرده است؛ از این واژه‌ها می‌توان به مفاهیمی همچون اختناق و خفقان، فقر توده‌ها، گسست و فروپاشی اخلاق عمومی، مبارزه‌های طبقاتی، اعتصاب‌های معلمان، بازاریان و کارگران اشاره کرد. باهم‌آیی واژگان، شمول معنایی، دشواژه‌ها، وجهیت، ضمایر، تقابل‌های دوگانه و دیگر عناصر زبانی در بافتار متن در همین زمینه بوده است. در سطح تفسیر، بافتِ موقعیتی رمان، دال مرکزی و کانونی‌ساز بافتار متن با رویدادهای تاریخی آن دوران ارتباطی بینامتنی دارد؛ رویدادهایی مانند تحصن‌ها و اعتصاب‌های کارگران و معلمان در سال ۱۳۳۹، تأسیس باشگاه «مهرگان»، برکناری دکتر محمد مصدق و آغاز نخست‌وزیری دکتر علی امینی. در سطح تبیین، نویسنده ساختار سیاسی حاکم بر ایران در دورهٔ پهلوی را در تقابل با منافع عمومی بازنمایی می‌کند. این تقابل با دلالت‌هایی چون فقر توده‌های مردم، خشونت و سرکوب، وضعیت نابسامان اقتصادی طبقات فرودست جامعه، گرانی افسارگسیخته و تزلزل اخلاق آشکار می‌شود. همچنین رمان رمزگانی دارد که با گفتمان‌های سیاسی-اجتماعی آن دوره مانند «بازگشت به هویت ملی»، «اقتدار مردانه-انقیاد زنانه» و «تقابل مردم-حکومت» پیوند دارد.

استناد: تیموری، طناز؛ پارسا، سید احمد؛ کریمی، یادگار (۱۴۰۵). تحلیل صورت‌بندی گفتمان رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* نوشتهٔ «جمال میرصادقی» با رویکرد نورمن فرکلاف. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*، ۱۴(۱)، ۱۳-۳۶. http//doi.org/10.22126/jlw.2024.10777.1769

© نویسندگان
DOI: http//doi.org/10.22126/jlw.2024.10777.1769
ناشر: دانشگاه رازی

۱– مقدمه

خلق هر متن، تنها از تجربه‌ها و تأمل‌های شخصی نویسنده نشئت نمی‌گیرد، بلکه به هم‌افزایی عوامل گوناگون وابسته است تا بتواند شکل وجودی به خود بگیرد. این قاعده دربارهٔ آثار ادبی نیز صدق می‌کند. ازآنجاکه متون داستانی، بازنمایی چندوجهی از جامعهٔ خود هستند، بررسی دقیق این متون، به شناخت عمیق‌تر آن جامعه کمک می‌کند. با این رویکرد، در آثار ادبی، به‌ویژه رمان‌ها، تلاش می‌شود با بهره‌گیری از ظرفیت‌های زبانی و سبک‌های ادبی موجود، جهانی براساس باورها و جهان‌بینی‌های نویسندگان به بهترین نحو ترسیم شود. به‌بیان دیگر، نویسندگان می‌کوشند، متن خود را به‌گونه‌ای ارائه دهند که گویی، جهان‌بینی آن‌ها، تنها حقیقت ممکن است. دراین‌میان، منتقد ادبی با آگاهی از گرایش طبیعی نویسنده به ارائهٔ جهان‌بینی خود به‌منزلهٔ حقیقت مطلق، قطعیت این ادعاها را به سادگی نمی‌پذیرد. منتقد با شناسایی و تحلیل دلالت‌هایی که متن را شکل داده‌اند، آن را به‌طور دقیق بررسی می‌کند. هدف او، تحلیل مناسبات ساختاری قدرت، سیاست، فرهنگ و دیگر عوامل مؤثر، در بازنمایی وضعیت واقعی جامعه در گذشته یا حال است. برای دستیابی به این هدف، استفاده از روش‌هایی که از اعتبار روایی برخوردارند، اهمیتی بسزا دارد. دراین‌میان، تحلیل گفتمان انتقادی[1] درکنار دیگر رویکردها، مشروعیت و اعتبار چشمگیری دارد.

گفتمان حاکم بر فضای سیاسی–اجتماعی اوایل انقلاب اسلامی، به شکل‌گیری رویکردهای گوناگون برای دفاع یا نقد وضعیت موجود منجر شد که این امر، ضرورت تاریخی ادبیات آن دوره را به وجود آورد. این رویکردها در آثار ادبی و رمان‌های آن سال‌ها به سبک‌هایی متفاوت بازنمایی شدند. درک این وضعیت و بازتاب آن در آثار ادبی از سبک و الگویی یکسان پیروی نمی‌کند. چگونگی تأثیرپذیری نویسندگان از شرایط موجود، باتوجه‌به جهت‌گیری‌های گفتمانی آن‌ها، متفاوت بوده است. در آن دوره، جامعه از اندیشه‌های گوناگون مانند مذهبی–اسلامی، لیبرالیسم[2] و مارکسیسم[3] سرشار بود و هر نویسنده، براساس ایدئولوژی خود، آثارش را خلق و عرضه می‌کرد. رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، نوشتهٔ جمال میرصادقی (۱۳۶۳)، از آثاری است که نظم نوین حاکم بر فضای ایران در دورهٔ پس از انقلاب را به تصویر می‌کشد؛ نظمی که ادامهٔ فرازوفرودهای است که در سال‌های پایانی حکومت پهلوی دوم، جامعه را به رنج و آشفتگی کشانده بود. هدف میرصادقی در این رمان، ارائهٔ تصویری واقع‌گرایانه از سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی ایران بوده است. او روحیهٔ انقلابی مردم و آرمان‌های آن‌ها را با زبانی ساده بیان کرده و بر جنبه‌هایی از عمل و اندیشه متمرکز شده است که می‌توان آن‌ها را همسو با تحول عمیقِ سیاسی و اجتماعی تفسیر کرد. درک این ساختار پیچیده، بدون بهره‌گیری از اصول معتبر و روشمند علمی، به کج‌فهمی‌های متعددی منجر خواهد شد که با اکتفا به آن، معانی جهت‌دار و گفتمانی متن درک نخواهد شد. بنابراین، در این پژوهش، با هدف شناخت کیفیت بازنمایی صورت‌بندی‌های ایدئولوژیک رمان، از مبانی روش‌شناختی فرکلاف[4] (۱۳۷۹) بهره گرفته شده است.

در پژوهش حاضر، تلاش می‌شود به چند پرسش اساسی دربارهٔ رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* پاسخ داده شود:

۱. نویسنده چگونه از زبان برای بازنمایی مناسبات قدرت در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، بهره برده است؟
۲. اندیشهٔ سیاسی حاکم بر زمان نگارش رمان، در میزان بازنمایی و بازخوانی ناهنجاری‌های اجتماعی چه نقشی دارد؟
۳. ارتباطات بینامتنی در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، چگونه به نقد گفتمان غالب منجر می‌شود؟

گفتنی است تاکنون پژوهشی مستقل، ازمنظر تحلیل گفتمان انتقادی با رویکرد فرکلاف (۱۳۷۹)، به رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* اختصاص نیافته است؛ بااین‌حال، مطالعاتی مرتبط با این رمان انجام شده است که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

زین‌الدینی میمندی (۱۳۸۶) با بررسی گسست نسل‌ها در آثار داستانی میرصادقی استدلال می‌کند که «شکاف نسل‌ها»[5] یکی از بحران‌های فرهنگی مهم، در دورانی بوده است که جامعه به‌سوی مظاهر مدرنیته و تحول‌های صنعتی ناهمخوان با ساختارهای پیشین پیش می‌رفت. این شکاف، به شکل‌گیری روابط سلسله‌مراتبی و ایجاد ساختاری تمایزیافته و دوقطبی بین والدین و

1. critical discourse analysis (CDA)
2. libralism
3. Marxism
4. N. Fairclough
5. generation gap

فرزندان منجر شده است و آن‌ها را از اصول و هنجارهای اخلاقی دور و در عرصهٔ اجتماع سرگردان کرده است. او با پرداختن به علل و عوامل این پدیده در آثار میرصادقی، تصویری دقیق از شرایط حاکم بر خانواده‌ها و جامعه در تقابل با این چالش ارائه کرده است. افزون‌براین، توکل (۱۳۹۰) با پرداختن به واقع‌گرایی[1] (رئالیستی) در برخی آثار میرصادقی، ضمن آنکه میرصادقی را نویسندهٔ واقع‌گرای معاصر معرفی می‌کند، دو اثر برجستهٔ او یعنی *درازنای شب* و *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* را تحلیل می‌کند. به‌عقیدهٔ او، میرصادقی، در قالب داستان‌های خود و با زبانی ساده و به‌شیوه‌ای واقع‌گرایانه، جامعهٔ ایران پیش از انقلاب اسلامی را نقد کرده و بحران‌ها و مشکلات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آن دوران را به تصویر کشیده است. نعمتی (۱۳۹۰) نیز با بررسی عناصر داستان در سه رمان میرصادقی، *درازنای شب*، *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* و *اضطراب ابراهیم*، معتقد است این رمان‌ها، درون‌مایه‌ای سیاسی–اجتماعی دارند و میرصادقی در ژرف‌ساخت داستان‌ها، با رویکردی واقع‌گرایی، ناهنجاری‌های جامعه را بازنمایی کرده است. به‌باور او، جان‌مایهٔ اصلی این رمان‌ها، ورود مدرنیته و پیامدهای اجتماعی آن در سطوح گوناگون جامعه است. ازنظر عناصر داستان و فن‌های ساختاری نیز فضای هر سه رمان، سراسر ناامیدی است. همچنین عطایی (۱۳۹۳) با تمرکز بر سه اثر از میرصادقی، *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، *شب چراغ* و *دندان گرگ*، ساختار و ویژگی‌های شخصیت‌ها را با درنظرگرفتن اوضاع اجتماعی و فرهنگی زمان نگارش آن‌ها بررسی کرده است. او بر این باور است که میرصادقی با شخصیت‌پردازیِ متأثر از واقعیت‌ها و با بهره‌گیری از شخصیت‌های واقعی که نمایندهٔ مردم عصر خود هستند، افکار و عقاید رایج جامعه را بازگو می‌کند و حقایق را به مخاطب یادآور می‌شود؛ به‌این‌ترتیب، خواننده را از واقعیت موجود به واقعیتی ملموس‌تر و برجسته‌تر هدایت می‌کند.

۲– تحلیل گفتمان انتقادی

تعامل و پیوند عوامل خُرد و کلان، زمینه و ضرورت آفرینش متن ادبی را در بستر جامعه پدید می‌آورد. ازاین‌رو، ادبیات، نهادی اجتماعی است که از زبان برای بازنمایی زندگی بهره می‌گیرد (ولک و وارن[2]، ۱۳۹۰: ۱۰۱). شناخت دنیای ذهنی نویسندهٔ رمان، در پرتو دغدغه‌ای اجتماعی، اخلاقی، فرهنگی و مانند آن و در پاسخ به نیازی درونی یا ضرورتی بیرونی به شکل‌گیری روش‌های گوناگون برای انجام پژوهش منجر شده است. درمیان این رویکردها، تحلیل گفتمان از جایگاهی ویژه برخوردار است؛ زیرا هم‌زمان، دانش، بینش و روشی برای درک نحوهٔ تأثیرپذیری متن از متغیرهای جهان پیرامون فراهم می‌کند. گفتمان، به متن معنا و انسجامی هدفمند می‌دهد؛ همین امر، اهمیتِ آن را نمایان می‌کند. به‌این‌ترتیب، هویت محتوایی و معنایی متن که در مسیر هدفی مشخص و منسجم شکل می‌گیرد، به گفتمان وابسته است؛ ازاین‌رو، می‌توان گفت متن در جایگاه دال[3] و گفتمان در جایگاه مدلول[4] قرار دارد (شعیری، ۱۳۸۹: ۴۵). گفتمان، گونه‌ای بنیادین از کنش اجتماعی است که دانش، هویت‌ها و روابط اجتماعی، مانند مناسبات قدرت، را بازتولید و دگرگون می‌کند و هم‌زمان، دیگر ساختارهای اجتماعی آن را شکل می‌دهند (شعیری، ۱۳۸۹: ۱۲۸). برخلاف رویکردهای غیرانتقادی در زبان‌شناسی و مطالعات زبانی، که در آن‌ها تنها به توصیف ساختار و کارکرد کنش‌های گفتمانی بسنده می‌شود، در تحلیل گفتمان انتقادی که خود نوعی گفتمان محسوب می‌شود، دیدگاهی فراتر به کار گرفته می‌شود. در این رویکرد از زبان‌شناسی اعتقاد بر این است که «عواملی همچون بافت تاریخی، روابط قدرت و سلطه، نهادهای اجتماعی، فرهنگی و ایدئولوژی، متن یا صورت زبانی و معانی جدید را به وجود می‌آورند» (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۰: ۱). بنابراین، برپایهٔ این رویکرد، در تحلیل پدیده‌های زبانی، به فرایندهای ایدئولوژیک درون گفتمان، پیوند زبان با قدرت، اشکال سلطه و نابرابری و چگونگی بازتولید اجتماعی ایدئولوژی و قدرت پرداخته می‌شود. همچنین پیش‌فرض‌های دارای بار ایدئولوژیک در گفتمان بررسی می‌شوند. در این چارچوب، تحلیلگر عناصر زبانی و غیرزبانی را به‌همراه دانش زمینه‌ای[5] کنشگران، محورِ مطالعه قرار می‌دهد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۲). در این رویکرد، زبان کنش یا کرداری اجتماعی تلقی می‌شود. به‌این‌ترتیب، در تحلیل گفتمان انتقادی، هدف آن است که نشان داده شود زبان چگونه در تولید، تثبیت و چالشگری روابط قدرت و ایدئولوژی‌ها به کار گرفته می‌شود. به‌بیان روشن‌تر، در چارچوب این رویکرد تلاش می‌شود

1. realism
2. R. Valk & A. Warren
3. signifier
4. signified
5. background knowledge

لایه‌های پنهان معنا در متن آشکار شود و از سطح عینی فراتر رود.

تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف

رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹)، یکی از منسجم‌ترین و جامع‌ترین رویکردهای موجود در این حوزه است. رویکرد فرکلاف، نوعی تحلیل گفتمان متن‌محور[1] است که در آن تلاش می‌شود سه سنت با یکدیگر تلفیق شوند: الف) تحلیل مفصل و دقیق متن ازمنظر زبان‌شناسی: این بخش دستور نقش‌گرای[2] مایکل هلیدی[3] را شامل می‌شود. ب) تحلیل جامعه‌شناختی کلانِ کنش اجتماعی: در این سنت که نظریهٔ فوکو[4] را دربرمی‌گیرد، روش‌شناسی مشخصی برای «تحلیل متن»[5] ارائه نمی‌شود. ج) سنت تفسیری و خُرد در جامعه‌شناسی: در این سنت رویکردهایی مانند اتنومتودولوژی[6] و تحلیل گفت‌وگو وجود دارد که براساس آن‌ها، زندگی روزمره، محصول کنش‌های اجتماعی افراد در نظر گرفته می‌شود (قنبری عبدالملکی و فیروزیان پوراصفهانی، ۱۳۹۹: ۱۲۰).

در نظریه‌های جدیدتر فرکلاف، «تحلیل گفتمان انتقادی» بازنگری شده است و در بستر تمایز میان سه سطح زندگی اجتماعی تعریف می‌شود. «سطح ساختارهای اجتماعی»[7]، «سطح کنش‌های اجتماعی»[8] و «سطح رخدادها و فعالیت‌های اجتماعی»[9]، این سه سطح را تشکیل می‌دهند. دراین‌میان، کنش‌های اجتماعی، بین ساختارهای انتزاعی و رخدادهای اجتماعی نقش میانجی دارند. هر سه سطح، مؤلفه یا بُعدی نشانه‌شناختی (زبانی-گفتمانی)[10] دارند. این سه بُعد عبارت‌اند از: زبان‌ها (مرتبط با سطح ساختارها)، توالی گفتمان‌ها (مرتبط با سطح کنش‌ها) و متن (مرتبط با سطح رخدادها و فعالیت‌ها). علاوه‌براین، در این نظریه، تحلیل گفتمان انتقادی، شکلی از تحلیل رابطه‌ای در نظر گرفته می‌شود که در آن بر تحلیل «رابطهٔ بین مؤلفه‌های نشانه‌شناختی و غیرنشانه‌شناختی»، «رابطهٔ سطوح بین متن و توالی گفتمان» و «روابط درون‌متنی و درون‌گفتمانی» تأکید می‌شود (فرکلاف، ۲۰۱۰: ۱۶۳-۱۶۴). روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹) به‌طور کلی از سه سطح تشکیل شده است: توصیف[11]، تفسیر[12] و تبیین[13].

الف) سطح توصیف

نخستین مرحله در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹) به «توصیف» اختصاص دارد. توصیف، مرحله‌ای است که در آن به ویژگی‌های صوری متن مانند واژگان، دستور زبان و ساخت‌های متنی پرداخته می‌شود. در این مرحله، تحلیلگر باید درزمینهٔ واژگان و دستور زبان، به پرسش‌هایی دربارهٔ ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی متن پاسخ دهد. همچنین در بخش ساخت‌های متنی، باید به پرسش‌هایی دربارهٔ نحوهٔ استفاده از قراردادهای تعاملی و ارتباط متن با ساخت‌های گسترده‌تر پاسخ دهد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۰-۱۷۱). به‌بیان دیگر، در این مرحله، در تحلیل متن ویژگی‌های صوری مانند واژه‌ها، دستور زبان، نحو و انسجام جمله بررسی می‌شوند؛ ویژگی‌هایی که در شکل‌گیری زبانی گفتمان‌ها و ژانرها[14] مؤثر هستند (یورگنسن و فیلیپس[15]، ۱۳۸۹: ۱۲۲). به‌طور کلی، سطح توصیف، در سه سطح واژگانی (شامل گزینش واژگان[16]، دشواژه‌ها[17]، باهم‌آیی واژگانی[18] و تکرار

1. text- based
2. functional grammar
3. M. Halliday
4. M. Foucault
5. textual Analysis
6. ethnomethodology
7. level of social structures
8. level of social actions
9. level of social events and activities
10. linguistic-discursive
11. description
12. interpretation
13. explanation
14. genres
15. M. Jorgensen & L. Phillips
16. lexical choice
17. taboo words
18. lexical collocation

واژگانی[1]، شمول معنایی[2] و تقابل‌های دوگانه[3])، ساختاری (شامل وجه[4] جمله، کاربرد ضمایر و مجهول‌سازی[5]) و کنش‌های تأثیری[6] (شامل استعاره[7] و کنایه[8]) بررسی می‌شود.

ب) سطح تفسیر

مرحلهٔ دوم در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹)، سطح «تفسیر» است. در این سطح، تحلیل از سطح توصیف و بررسی محدود به عناصر لغوی و نحوی فراتر می‌رود و عوامل موقعیتی را نیز شامل می‌شود؛ زیرا اثر ادبی با بازتاب نظام‌های رفتاری و اجتماعی، سندی تاریخی به شمار می‌آید و می‌توان آن را «تاریخ فعال»[9] نامید (مقدادی، ۱۳۷۸: ۱۳۱–۱۳۳). بنابراین، در این بخش، متن با درنظرگرفتن گذشته و پیش‌زمینه‌های نهفته در داستان‌ها، تحلیل و تفسیر می‌شود. به‌بیان دیگر، در سطح تفسیر، بافت موقعیتی[10] رمان بررسی می‌شود. نظم اجتماعی از شرایط و مقتضیات موقعیتی نشئت می‌گیرد. بررسی موقعیت نیز به چهار مؤلفهٔ «چیستی ماجرا»، «طرف‌های درگیر در ماجرا»، «روابط میان افراد درگیر در ماجرا» و «نقش زبان» وابسته است. هریک از این مؤلفه‌ها، به‌ترتیب، با محتوا، فاعل‌ها (کنشگران)، روابط و انسجام متن در ارتباط هستند (فرکلاف و وداک[11]، ۱۹۹۷: ۱۴۶–۱۴۹). در این سطح، همچنین موضوع بینامتنیت[12] و ارتباط آن با رویدادهای تاریخی بررسی می‌شود. بدون شک تولید هر متن به‌صورت مستقل و جدا از دیگر متون ممکن نیست. ازاین‌رو، ازمنظر بینامتنیت، روابط میان متون پیشین و متن درحالِ تولید، همواره قابل‌بررسی است و به‌این‌ترتیب، زمینهٔ معرفتی رمان با گذشته‌های تاریخی پیوند می‌خورد.

ج) سطح تبیین

سطح سوم در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹)، «تبیین» است که به کارکرد اجتماعی مربوط می‌شود. فرکلاف (۱۳۷۹) معتقد است تبیین، ادامه‌دهندهٔ مرحلهٔ تفسیر است. هدف از مرحلهٔ تبیین، توصیف گفتمان به‌مثابهٔ بخشی از فرایندی اجتماعی است (ص. ۲۱۴). در این مرحله، گفتمان به‌منزلهٔ کنشی اجتماعی توصیف می‌شود و نشان داده می‌شود که چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را شکل می‌دهند و گفتمان‌ها چه تأثیر بازتولیدکننده‌ای بر آن ساختارها دارند. فرکلاف (۱۳۷۹) مرحلهٔ تبیین را متضمن ترسیم چشم‌انداز خاصی دربارهٔ دانش زمینه‌ای می‌داند؛ این به آن معناست که مناسبات قدرت در جامعه یا نهاد، تعیین‌کنندهٔ پیش‌فرض‌های مربوط به فرهنگ، روابط اجتماعی و هویت‌های اجتماعی هستند؛ این پیش‌فرض‌ها که خود جزئی از دانش زمینه‌ای به شمار می‌آیند، متقابلاً بر مناسبات قدرت تأثیر می‌گذارند (ص. ۱۶۶).

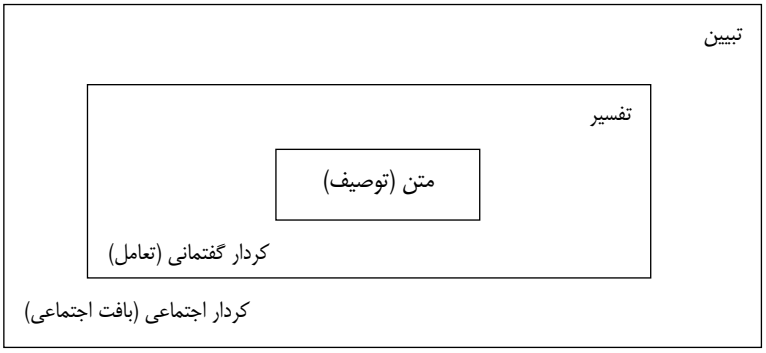

نمودار (۱). مدل سه‌بعدی تحلیل گفتمان انتقادی (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۵)

1. lexical repetition
2. hyponymy
3. binary oppositions
4. modality
5. passivization
6. affective actions
7. irony
8. metaphor
9. Active History
10. context of situation
11. R. Wodak
12. intertextuality

۳- روش پژوهش

در بررسی رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، از چارچوب روش‌شناختی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹) در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین بهره گرفته شده است. در سطح توصیف، متن رمانِ موردبررسی تنها بر اساس ویژگی‌های زبان‌شناختی آن توصیف شده است. این توصیف، بررسی دقیق واژگان به‌کاررفته، ساختارهای نحوی جمله‌ها، استفاده از استعاره‌ها، کنایه‌ها و دیگر ابزارهای زبانی موجود در رمان را دربرداشته است. در سطح تفسیر، روابط میان فرایندهای تولید و درک گفتمان در رمان موردنظر بررسی شده است. انتخاب‌های زبانی که در مرحله توصیف مشخص شده‌اند نیز تحلیل شده‌اند تا روشن شود چگونه این انتخاب‌ها به خلق معنا و تأثیرگذاری بر خواننده کمک می‌کنند. به‌بیان دیگر، چگونگی تأثیر واژگان، جمله‌بندی‌ها و استعاره‌های به‌کاررفته در رمان مذکور بر برداشت و فهم مخاطب بررسی شده است. در سطح تبیین نیز به چرایی ارتباط میان عناصر گفتمانی رمان و بافت اجتماعی گسترده‌تر پرداخته شده است. در این مرحله، هدف تبیین تأثیر رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، در چارچوب عمل اجتماعی بوده است. این تبیین با بررسی پیشینهٔ فرهنگی مرتبط با موضوع فصل‌ها، تغییرها و مفاهیم مطرح‌شده در رمان صورت گرفته است. همچنین برای روشن‌کردن این تأثیرگذاری، دلایل احتمالی انتخاب واژگان و ساختارهای زبانی خاصی بررسی شده‌اند که نویسنده به کار برده است. درنهایت، مشخص شده است که این رمان چگونه در بافت اجتماعی خود در بازتولید یا به‌چالش‌کشیدن ایدئولوژی‌ها و باورهای موجود نقش داشته است.

۴- خلاصهٔ رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*

حمید، نوجوانی است که باوجودِ اشتیاق فردی به ادامهٔ تحصیل و اصرار پدرش، آق‌علاء، بر این امر، به‌دلیل تصادف پدر، با فرامرز جان‌نثار، یکی از افراد وابسته به حاکمیت، ناگزیر ترک تحصیل می‌کند و در قصابی پدر به کار مشغول می‌شود. خانوادهٔ حمید در بیمارستانی که آق‌علاء برای مداوا بستری است، با پرستاری جوان به نام رعنا آشنا می‌شوند؛ رعنا دختری شهرستانی اهل کرمانشاه است که با همسر معتاد و پسر پنج‌ساله‌اش برای کار به تهران مهاجرت کرده‌اند. ارتباط میان رعنا و خانوادهٔ حمید پس از مرخص‌شدن آق‌علاء از بیمارستان نیز ادامه می‌یابد. حمید، به رعنا علاقه‌مند می‌شود و این علاقه سبب می‌شود تا همواره پیگیر احوال او باشد. آق‌علاء زمین‌گیر و خانه‌نشین می‌شود و پیگیری‌ها و شکایت‌های مکرر خانواده از جان‌نثار بی‌نتیجه می‌ماند. این شرایط حمید را مجبور می‌کند تا در قصابی درکنار عباس، شاگرد پدرش، به کار مشغول شود؛ این وضعیت زمینه‌ساز آشنایی او با افراد و شخصیت‌هایی می‌شود که پیش‌ازاین، شناختی از آن‌ها نداشته است. حمید به تشویق دوست و هم‌کلاسی پیشین خود، ناصر، در آموزشگاه شبانه ثبت‌نام می‌کند؛ او پس از پایان کار روزانه‌اش در قصابی، شب‌ها برای ادامهٔ تحصیل به آموزشگاه می‌رود. حضور در آموزشگاه و معاشرت با افراد جدید، ناصر و حمید را به باشگاه «مهرگان» می‌کشاند؛ این باشگاه محلی برای رسیدگی به مطالبات معلمان است؛ به‌این‌ترتیب، حمید به فضای مبارزاتی وارد و با مسائل صنفی و مباحث سیاسی روز آشنا می‌شود. درنهایت، افکار و دیدگاه‌های باشگاه «مهرگان» به سازمان‌دهی اعتراض‌هایی علیه حکومت وقت می‌انجامد. حمید به‌همراه ناصر و کاوه برای حمایت از معلم‌ها به چاپ و نشر اعلامیه دست می‌زنند؛ درپی این اقدام، شماری از معلمان و فعالان، شناسایی، دستگیری و شکنجه می‌شوند. حمید به‌دلیل سوءظن مستخدم جان‌نثار، که با پدرش تصادف کرده بود، شکنجه و بازجویی می‌شود؛ اما سرانجام با وساطت حبیب سه‌کله، یکی از باجگیران بازار که بعدها جوانمردی او برای حمید آشکار می‌شود، از زندان آزاد می‌شود. رعنا پس از تجربهٔ ازدواجی ناموفق، از همسرش جدا می‌شود. مدتی بعد، به اجبار و برای دریافت وام از رئیس بیمارستان محل کارش، وارد رابطه می‌شود و هنگامی که دربرابر درخواست غیراخلاقی رئیس بیمارستان به او جواب رد می‌دهد، از بیمارستان اخراج می‌شود. سپس او برای تأمین معاش و گذران زندگی به «قلعه»، محل تجمع زنان روسپی، پناه می‌برد. حمید در «قلعه»، با روابط آزادانهٔ غیراخلاقی رایج میان مردان و زنان مواجه می‌شود؛ به‌طوری که دلایلی برای توجیه روابط جنسی فرازناشویی رعنا با مردان دیگر می‌یابد. پس از جدایی از همسر معتادش، رعنا با فردی دیگر آشنا می‌شود که نتیجهٔ این آشنایی، فریب‌خوردن او و ازدست‌دادن پس‌اندازش می‌شود؛ پولی که او برای راه‌اندازی یک گل‌فروشی جمع کرده است. درپی این وقایع، رعنا پسر پنج‌ساله‌اش را نزد مادرش در کرمانشاه می‌فرستد و سرانجام با پسرخاله‌اش ازدواج می‌کند. درنهایت، پس از بهبود شرایط جسمی و روحی آق‌غلاء که با گرفتن مدرک دیپلم حمید هم‌زمان می‌شود، حمید به‌همراه دوستش، ناصر، شغل

معلمی را پیشه می‌گیرند.

۵- تحلیل داده‌ها

در این بخش، گفتمان رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* با استفاده از روش‌شناسی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بررسی و تحلیل می‌شود. این تحلیل در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین انجام می‌گیرد.

۵-۱ سطح توصیف

در بخش سطح توصیف، به‌صورت عینی عناصر زبانی و ساختاری متن رمان تحلیل می‌شوند. این تحلیل در سه سطح واژگانی، ساختاری و کنش‌های تأثیری بررسی می‌شود. این عناصر در سطح ظاهری متن مشاهده می‌شوند.

۵-۱-۱ سطح واژگانی

در سطح واژگانی مواردی شامل گزینش واژگان، دشواژه‌ها، باهم‌آیی واژگانی و تکرار واژگانی تحلیل می‌شوند.

۵-۱-۱-۱ گزینش واژگان

میرصادقی، در روایت خود، تفکر مردم عادی ایران، در دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ شمسی را مبنا قرار داده است. او در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، تصویری جامع از دغدغه‌های ذهنی جوانان دههٔ ۱۳۴۰ و نمایی از اختناق و استبداد سیاسی سال‌های منتهی به انقلاب را ترسیم کرده است (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۹۸۶). همچنین برای نمایش وضعیت نابرابر اجتماعی-اقتصادی در جامعهٔ ایران آن زمان، از واژه‌هایی بهره برده است که باور او به اهمیت «مسئلهٔ آگاهی» را نشان می‌دهد. او این ایده را در بستری که طبقهٔ متوسط و پایین جامعه در آن قرار دارند، با به‌کارگیری واژه‌هایی مانند «کتاب»، «مدرسه» و «درس» برجسته کرده است.

> ۱. داداش برای این که چیزی سرت بشه، باید درس بخونی، تنها راه نجات آدم‌هایی مثه ما درس خوندنه، برای این که بتونی به اون ماشین کوفتی بچسبی و خودتو بالا بکشی، باید درس بخونی تا پیش کس و ناکس سرتو بالا بگیری وگرنه لهت می‌کن و مثه یه حیوون ازت بار می‌کشن ... باید از همه چیزها سر درآورد. فقط درس خوندن آدمو چیز فهم می‌کنه. باید همه رو خوند و سر از کارها درآورد و به همه هم گفت که کجای کار عیب و ایراد داره. (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۸۵)

میرصادقی (۱۳۶۳) معتقد است در شرایط نامساعد اجتماعی، اقشار فرودست و غیراشرافی جامعه به‌دلیل سازوکار کنترل‌شدهٔ قدرت از تحرک عمودی محروم هستند؛ حتی امکان تحصیل گویی در انحصار افراد متمول و مرفه جامعه قرار دارد. ازاین‌رو، توزیع فرصت‌ها در جامعه نابرابر است و این وضعیت، به‌اندازه‌ای در جامعه عادی شده است که خود این اقشار نیز آن را بازتولید می‌کنند. برای نمونه، این موارد را می‌توان در در عبارت‌ها و پاره‌گفتارهای (۲) و (۳) مشاهده کرد:

۲. «حبیب سه‌کله ... زکی، آق‌علاء مخش عیب داره. مگه بچه‌های ما دکتر میشن؟ زکی، دوازده کلاس درس خونده، پس چرا اومده قصابی می‌کنه؟» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۴۸).

۳. «حاج مصطفی بزاز هر وقت کتابی دستم می‌دید، انگار بهش کارد می‌زدند دادش در می‌آمد: «باز می‌بینم این تحفه جهنمو دست گرفتی و نمایش می‌دی پسره جعلق، بندازش تو خلا» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۲۰۲).

ازآنجاکه پیام اصلی رمان، اعتقاد به اصل تغییر و تحول و آگاهی و بیداری مردم است، «کتاب» و «درس»، ابزارهای اساسی این فرایند تلقی می‌شوند. در بخشی از رمان مشاهده می‌شود که اصغر، دوست حمید، دربارهٔ تغییر و تحول شخصیت رحمت چنین می‌گوید:

> ۴. حالا می‌فهمم برای چی اینقدر نطقش باز شده، و حرف‌های حسابی می‌زنه، لاکردار از بس کتاب می‌خونه. هر وقت می‌رم خونه‌اش یه کتاب دستشه، کتاب از دستش نمی‌افته، هفتهٔ پیش داشت «مادر» گورکی می‌خوند. بهش گفتم پسر! اگر خبردار بشن چه کتاب‌هایی می‌خونی، زندون رو شاخته. (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۳۴۰)

با استناد به گزاره‌های گفتمان‌محور رمان، «کتاب» و «درس»، از ابزارها و منابع آگاهی‌بخش جامعه برای وفاق ملی دربرابر اختناق و استبداد شاهنشاهی به شمار می‌روند. ازاین‌رو، حاکمیت می‌کوشد تا مردم را از دسترسی به هرگونه منبع آگاهی‌بخش

محروم کند. بنابراین، مأموران وابسته به حکومت (آجان‌ها)، که جزئی از ساختار سیاسی هستند، کتاب‌ها را جمع‌آوری می‌کنند؛ زیرا کتاب‌ها در ارتقای بینش اجتماعی و سیاسی مردم نقشی اساسی دارند.

۵. «هر اتفاقی که میفته، اینا میفتن به کتاب جمع کردن. حالا هم مصدق رفته و اینا افتادن دوره و کیف و چمدون مردمو می‌گردن. دیروز ظهر ریختن تو دکون محسن‌آقا و کلی از کتاب‌هاشو بار کردن و بردن» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۷).

در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، واژهٔ «معلم» در گفتمان مبارزه با حاکمیت بسامد بالایی دارد. در بافتار کلام رمان، در عبارت‌هایی که در آن‌ها این واژه به کار رفته است، بیشتر مبارزه، اعتصاب و اعتراض علیه نظام حاکم مشهود است. در این رمان، واژهٔ «معلم» منشأ آگاهی‌بخشی در جامعه معرفی شده است؛ کسی که شکاف طبقاتی و نابرابری‌های اجتماعی را آشکار می‌کند و در تحول افراد، نقشی بنیادین دارد. در این گفتمان، کنش معلمان و روحیهٔ آزادی‌خواهانهٔ آنان نقشی مرکزی دارد؛ امری که انکارناپذیر است.

۶. «از آزادی و برابری صحبت می‌کردیم و نمره‌های خوب از معلم‌هامان می‌گرفتیم» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۷).
۷. «می‌گفتند معلم‌ها تو باشگاه مهرگان جمع می‌شوند و می‌خواهند اعتصاب راه بیندازند» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۸).
۸. «معلم‌ها، معمار روح مردمن و دکترها عاشق جیب مردم» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۸۶).
۹. «بدین جهت معلمین روز چهارشنبه ۱۷ اسفند ۱۳۳۹ را روز اعتراض معلم اعلام می‌کنند و...» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۴۶).

واژهٔ «زن» در رمان موردبحث، به نمایندگی از گفتمانی است که در آن تسلیم‌شدن دربرابر ساختار اجتماعی و سیاسی به‌وضوح مشاهده می‌شود. این واژه در بافت نحوی زبان به‌گونه‌ای است که همواره ساختار موجود، آن را دارای جایگاه و پایگاه اثرگذاری نمی‌داند تا بتواند در شکل‌دهی مبارزه‌های سیاسی، نقشی معناداری داشته باشد. ازاین‌رو، «زن» جنبه‌ای ابزاری می‌یابد یا شخصیتی منفعل تلقی می‌شود که به ترحم نیاز دارد. در برخی توصیف‌ها، ساختار حاکم به ایجاد شرایطی کمک کرده است که در آن موجودیت زن از هستی انسانی تهی می‌شود و او موجودی غیراجتماعی در نظر گرفته می‌شود. موارد موردبحث در گزاره‌های (۱۰) و (۱۱) برای نمونه بیان می‌شوند:

۱۰. «انگار زن نیستند، آدمکهای چوبی، عروسک‌های کج‌وکوله متحرک» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۰۵).
۱۱. «دایی اسد راست می‌گفت این مردها[ی کاسب‌کار]، زنها را خراب می‌کنند دایی بابا» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۲۸).

ابزارشدگی «زن» و نگاه ابزاری به او در بافت تاریخی رمان، یعنی دورهٔ پهلوی، امری عادی است؛ پدیده‌ای که از بی‌توجهی به اخلاق یا رهاشدگی ارزش‌های اخلاق در جامعه برآمده است. در این چارچوب، واژه‌هایی با بار معنایی ایدئولوژیک، بازتاب‌دهندهٔ نگرش‌هایی هستند که آسیب‌ها و انحراف‌های اجتماعی را پیامد مناسباتی می‌دانند که در آن زنان، وضعیتی آشفته را تجربه می‌کنند. نمودهایی چون هرزه‌گی، تن‌فروشی و روسپی‌گری، اعتیاد به مواد مخدر و اشتغال به کارهای خلاف عفت و اخلاق در گفتمان رژیم پهلوی، منعکس‌کنندهٔ تلاشی است که در چارچوب ایدئولوژی حاکم بر متن برای عادی‌سازی عفت‌زدایی از جامعه انجام شده است.

۵-۱-۱-۲ دشواژه‌ها

یکی دیگر از ویژگی‌های سبکی رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، استفاده از دشواژه‌هایی است که در تضاد با نزاکت و ادب قرار می‌گیرد و به‌نوعی خشونت کلامی محسوب می‌شود. همان‌گونه که ارباب (۱۳۹۱) بیان می‌کند دشواژه‌ها صورت‌هایی زبانی هستند که ذکر آن‌ها ازلحاظ فرهنگی، مذهبی و اجتماعی، ناشایست تلقی می‌شود؛ زیرا برخی از آن‌ها فحش و ناسزا هستند و خودِ این موضوع، بار منفی فرهنگی دشواژه‌ها را نشان می‌دهد (صص. ۱۰۸-۱۰۹). با تأمّل و بازنگری این مقولهٔ توصیفی در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، متأثر از بافت اجتماعی و شیوهٔ روایت، کاربردی گسترده دارد. این دشواژه‌ها، درمیان هر دو گروهِ عوامل حکومتی و توده‌ها با کیفیتی یکنواخت به کار رفته‌اند. بااین‌حال، آنچه نمود بیشتری دارد، کاربرد واژه‌های رکیک است که عوامل وابسته به حکومت یا کنشگران اجتماعی با جایگاه و پایگاه اجتماعی بالا در تعامل‌های رودررو، از آن استفاده

می‌کنند؛ برای نمونه، به مثال (۱۲) توجه کنید:

۱۲. مردی که پشت میز نشسته بود، پرسید: چرا ماشینشو آتش زدی؟ خیال کردی ماشین جناب جان‌نثارو آتش زدی و قسر در رفتی؟ ... محکم زد تو صورتم ... خوار ... حالا دیگه ماشین آتش می‌زنی، ها؟. اونقدر این‌جا نگهت می‌دارم تا ننه‌ات از غصه دق‌مرگ بشه. برو مادر ... برای امروزش بسه. (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۷۵)

با استناد به گزاره‌های مذکور می‌توان گفت افراد باقدرت که در جایگاه‌های فرادست قرار دارند، در لحن و کلام، خشن، محکم و قاطع هستند و بیشتر از دشواژه‌ها و واژگان رکیک استفاده می‌کنند. درمقابل، افرادی که قدرت فردی یا ساختاری ندارند، در غیاب فردی که صاحب قدرت است، این واژه‌ها را به کار می‌برند. به‌بیان دیگر، به‌کاربردن این واژه‌ها در گفتمان فرودستان به‌ویژه در کنش‌های متقابل و نزدیک محدودیت دارد. نویسنده با این رویکرد قصد دارد ابعاد وضعیتی را آشکار کند که در آن توده‌ها، افراد فرودست، طبقات پایین جامعه و زنان در تعاملات فردی و اجتماعی قدرت ندارند. برای نمونه، کاربرد این دشواژه‌ها در مثال (۱۳) بیان شده است:

۱۳. «به مادرم گفتم: مردیکه رو پیدا کردم، سگ ننه انگار نه انگار آدم زیر گرفته» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۲).

کیفیت تعامل عوامل حکومت که طبقهٔ اشراف محسوب می‌شوند با طبقات پایین‌تر جامعه، رابطه‌ای نابرابر دارد. این نابرابری، رنج توده‌ها را دوچندان می‌کند. میرصادقی برای نشان‌دادن مواجههٔ فرادست و فرودست، از واژه‌هایی بهره برده است که اِعمال قدرت نابرابر را بازنمایی می‌کنند. عوامل رژیم سیاسی حاکم، به خواست‌های بحق طبقات پایین‌تر از خود بی‌توجه هستند و در تعامل با آن‌ها، این جایگاه فرادست‌بودن را بازتولید می‌کنند.

۱۴. «بی‌ناموس‌ها [عوامل حکومت]، سه‌روزه منو سر می‌گردونن، پنجاه تومن بیخود و بی‌جهت جریمه‌ام کردن» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۵۴).

۱۵. «یه مشت قالتاق نشستن وزارتخونه، تا میایم دهنمونو باز کنیم، می‌زنن تو سرمون و هزار وصله بهمون می‌چسبونن» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۴۴).

۵-۱-۱-۳ باهم‌آیی واژگانی

هالیدی و حسن[1] (۱۹۷۶)، باهم‌آیی واژگان را فرایندی می‌دانند که در آن واژگان با خصلت‌های بنیادین مشترک بر محور هم‌نشینی زبان قرار می‌گیرند. دراین‌زمینه، فرکلاف (۱۳۷۹) معتقد است «هم‌نشین‌شدن واژه‌ها»، به لحاظ ایدئولوژیک، طرح مخصوصی به متن می‌بخشند. در ادامه به برخی از پاره‌گفتارهای گفتمان‌محور مرتبط با این مفهوم پرداخته می‌شود:

واژهٔ «مردم»، همواره با واژه‌هایی مانند «فقر»، «بیچاره» و «بدبختی» مفصل‌بندی[2] شده است که بر محور هم‌نشینی کلامی قرار می‌گیرند. این واژه‌ها در گفتمان توده‌ها و اقشاری که به‌طور نابرابر به منابع جامعه دسترسی دارند، بار ایدئولوژیک می‌یابند. میرصادقی با کنارهم قراردادن این واژه‌ها در عبارت‌های موردنظر، تهی‌دستی توده‌ها را ازنظر ذهنی و عینی بازنمایی کرده است. در ادامه، برای نمونه، به مثال‌های (۱۶) و (۱۷) توجه کنید:

۱۶. «راه افتاده میون مردم، بدبختی‌ها رو دیده، دردها رو تجربه کرده و کتابشو نوشته» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۳۶).

۱۷. «زوده از مردم انتظار حرکتی- چیزی داشته باشیم، بیچاره‌ها هنوز دست چپ و راستشونو درست نمی‌شناسن» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۶۴).

باهم‌آیی واژهٔ «زندگی» با توصیف‌هایی که معمولاً نابسامانی اجتماعی و فقر توده‌ها را نشان می‌دهند، در بازنمایی ایدئولوژی میرصادقی بسامد چشمگیری دارد. دراین‌میان، ازنظر ایدئولوژیک، واژه‌هایی چون «بدبخت»، «حرف زور»، «اکبیری»، «مرده‌شور» و «دست‌خر» معنادار هستند. این واژه‌ها با چارچوب ایدئولوژیکی طبقات فرودست جامعه ارتباط دارند و اشاره به آن‌ها در گفتمان، در تعیین ایدئولوژیک متن، نقشی اساسی دارد. دراین‌زمینه، به نمونه‌های (۱۸) تا (۲۱) توجه کنید:

1. M. A. K. Halliday & R. Hasan
2. articulation

۱۸. «هیچ‌کس نمی‌دانست آن بدبخت چه خون دلی خورده و چقد حرف زور شنفته و آخرش رسیده به اینجا که مرده‌شور این زندگی رو ببره و زده همه‌چیز را داغان کرده» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۴).
۱۹. «همیشه می‌گفت: مرده‌شور این زندگی رو ببره، آدم به هیچ کارش نمی‌رسه» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۹۰).
۲۰. «پس مرده‌شور این زندگی رو ببرن، فایده‌اش چیه؟ آدم اینهمه خواری و خفت رو برا چی تحمل کنه؟» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۲۰۹).
۲۱. «با این زندگی اکبیری که برامون درست کردن. بی‌شرف‌ها زندگی رو کردن عینهو ماشین دربست و اختصاصی که فقط خودشون حق سوار شدن و جلو رفتن دارن، بقیه مجبورن، دنبالش بدون» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۰).

باهم‌آیی واژهٔ «آجان» (نیروهای پلیس) با واژه‌هایی چون «شکنجه»، «شلاق» و «باتون» که ابزار سرکوب توده‌ها و طبقات فرودست جامعه هستند، ایدئولوژی حاکم بر متن را بازتاب می‌دهد. در گفتمان مبارزه علیه حکومت‌های خودکامه، «شکنجه»، «ارعاب» و «تهدید» از ابزارهای اجتناب‌ناپذیر برای سرکوب هستند. «آجان‌ها» نیروهایی هستند که برای تثبیت نظم اجتماعی موردنظر ساختار سیاسی، آزادیِ عمل دارند. آن‌ها حق خود می‌دانند که از فروپاشی نظمی جلوگیری کنند که بقا و تداوم حکومت پهلوی را تهدید می‌کند.

۲۲. «آجانی از جلومان گذشت، همچی پا می‌کوبید، انگار به زمین شلاق می‌زند» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۲۳۲).
۲۳. «آجان‌ها پشت سر مأمورها رسیدند و با باتون افتادند به جانمان ... آجان‌ها با باتون مردم را می‌زدند و پراکنده می‌کردند» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۲۷۵).

باهم‌آیی واژه‌های «حکومت» و «دولت» با واژه‌هایی مانند «دزد» و «خیانت‌کار» در رمان موردبررسی، بُعد ایدئولوژیکی معناداری دارد. اعتراض به وضع موجود و ناکارآمدی ساختار سیاسی رژیم پهلوی، محتوای اصلی گفتمانی را تعریف می‌کند که در آن، فقر توده‌ها، نتیجهٔ غارتگری و بیگانه‌پرستی حکومت است. میرصادقی با به‌کارگیری چنین واژه‌هایی موضوع ایدئولوژیک متن را مشخص می‌کند و تحول در ساختار سیاسی کشور را در چارچوب این تفاسیر نوید می‌دهد. دراین‌زمینه، به نمونه‌های (۲۴) و (۲۵) توجه کنید:

> ۲۴. بابای من! چه حکومتی، چه دولتی؟ بگو یه مشت دزد که خودشونو دربست فروختن، حسابشون از ملت جداست، یا انگلیسین یا امریکایی یا فراماسون بدمسبها مثه زالو افتادن به جون این مردم خونشونو می‌خورن. نفتش میره، آهنش میره، مغزهاش میره، هرچی داره میره. (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۳۵)

۲۵. «اگه بنا شه حقوق معلم‌ها رو زیاد کنن، به قول داییم چطور می‌تونن جواب امریکایی‌ها رو بدن با میلیون‌ها تومن اسلحه خریدنشون، اگه هم نخرن که نمیشه، کارخونه‌های اسلحه‌سازی امریکا می‌خوابه و ارباب دچار دردسر می‌شه» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۶۳).

۵-۱-۱-۴ تکرار واژگانی

در مقولهٔ تکرار واژگانی، واژه‌هایی که بار معنایی درخور توجهی دارند و در ظاهر یکسان هستند، چندین بار در گفتمان به کار گرفته می‌شوند. ازاین‌رو، راهبرد تکرار واژه‌ها برای کشف واژه‌هایی بسیار سودمند است که ایدئولوژی پنهان متن را آشکار می‌کنند. میرصادقی، در رمان موردبررسی، با تأکید بر مفاهیم موردنظر خود با تکرار آن‌ها، این مفاهیم را در جایگاه راهبردی ایدئولوژیک قرار داده است. ازنظر میرصادقی، بی‌توجهی حکومت رضاشاه پهلوی به مطالبات مردم، با بار ایدئولوژیک و ارزش‌گذاری منفی در شکل‌گیری و اهمیت گفتمان نقشی بسزا داشته است؛ امری که در متن با واژهٔ «شکایت» بازنمایی شده است. چنین تأکیدی علاوه‌بر برجسته‌سازی خفقان و استبداد فراگیر، بازنمایی از نبودِ قدرت چانه‌زنی توده‌های مردم، بی‌عدالتی اداری و سلیقه‌ای‌بودن سازوکارهای احقاق حقوق توده‌ها در ساختار قدرت سیاسی جامعهٔ ایران آن دوران است. در یکی از گزاره‌های گفتمان‌محور، جان‌نثار، که نمایندهٔ طبقهٔ بی‌درد و فرادست جامعه است؛ طبقه‌ای که بر اریکهٔ قدرت تکیه زده است و از مسائل و دغدغه‌های عامهٔ مردم هیچ درکی ندارد، به حمید چنین می‌گوید:

۲۶. «برین هرچه می‌تونین شکایت بکنین، از همه شکایت‌هامون خبر داشت. سر لج افتاده بود که من بده نیستم، برین از همون جاها بگیرین، برین هرچقدر دلتون می‌خواد شکایت کنین» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۸۰).

۵-۱-۱-۵ شمول معنایی

در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، تغییر فصل‌ها نمادی از تحولات سیاسی-اجتماعی است. خشم توده‌ها و طبقات فرودست در ساختار سیاسی، در عبارت‌ها و واژه‌هایی با ماهیتی انتقام‌جویانه بروز می‌یابد. بااین‌حال، هیچ فرد یا شخصیتی به‌تنهایی قادر نیست به هدف انتقام دست یابد. در چنین لحظاتی، این امر با حرکات نظام‌مند و جمعی توده‌ها محقق می‌شود. میرصادقی به‌درستی از ساختارمندبودن این تغییرها آگاه است و چه‌بسا عمداً این وضعیت‌ها را در رمان به‌صورت گفت‌وگوی شخصیت‌ها به کار گرفته است. به‌این‌ترتیب، تحولات به‌گونه‌ای پیش می‌روند که اهداف فردی در قالب اقدامی جمعی به ثمر می‌نشینند. دراین‌زمینه، واژه‌های هم‌معنا با این وضعیت را می‌توان در بافتار کلی رمان و سرنوشت کُنش‌ها مشاهده کرد. ازاین‌رو، هرگاه بحثِ به‌کارگیری این واژه‌ها ازمنظر ساختار نحوی مطرح می‌شود، معناهایی تولید می‌شوند که حالت‌های احساسی را در سطح فردی بازتاب می‌دهند. در نمونه‌هایی که در ادامه می‌آید، می‌توان هم‌معنای انتقام را با واژه‌هایی چون «آتش‌زدن»، «خراب‌کردن»، «کشتن» و موارد مشابه درک کرد.

۲۷. «زندگیشو بی‌ریخت می‌کنم، خونه‌شو آتیش می‌زنم، بیچاره و بدبختش می‌کنم» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۶۵).

۲۸. «بندها را پاره می‌کند؛ می‌شود یک پارچه آتش، می‌شود یک بمب، می‌زند همه‌چیز را داغان می‌کند، هم خودش را و هم طرفش را» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۳).

۲۹. «انتقام خون بابامو می‌گیرم، حالا می‌بینین یه جوری زهرمو بهشون می‌ریزم حالا می‌بینین» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۹۹).

۵-۱-۱-۶ تقابل‌های دوگانه

رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* درمجموع، عرصهٔ تقابل‌هایی است که آرایش ایدئولوژیک نویسنده را آشکار می‌کند. هریک از این تقابل‌ها نمایندهٔ گفتمانی هستند که در دوران حکومت پهلوی، مناسبات حاکم بر حیات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مردم را تعیین و جهت‌گیری بسیاری از رفتارها و کنش‌های توده‌های جامعه را هدایت می‌کردند. میرصادقی، برای نزدیک‌ترکردن روایت خود به واقعیت، تقابل‌هایی را در متن گنجانده است که از هر نظر، بار ایدئولوژیک دارند. برجسته‌ترین این تقابل‌ها عبارت‌اند از: «مرد/ زن»، «دختر/ پسر»، «حکومت/ مردم»، «فرادست/ فرودست»، «آگاهی/ ناآگاهی» و «ایران/ امریکا». در ادامه، برای نمونه، گزاره‌هایی از تقابل‌های «مرد/ زن» و «حکومت/ مردم» شرح داده می‌شوند.

تقابل میان «زن/ مرد» یا «دختر/ پسر»، یکی از برجسته‌ترین و ملموس‌ترین تقابل‌ها در این رمان است که بار ایدئولوژیک معناداری دارد. در این رمان، ابزاری‌شدن زن و اقتدار مردانه در سراسر اثر مشاهده می‌شود. زن، برخلاف ظاهر امر، در ایدئولوژی میرصادقی هم‌تراز مرد نیست؛ به‌طوری‌که انفعال «زن» در سرتاسر رمان مشهود است و هرگونه عاملیت از او سلب می‌شود. این واقعیتی است که نویسنده به رویارویی با آن یا نقد آن در متن تمایلی نشان نداده است. نویسنده در پاره‌گفتار (۳۰)، از زبان شخصیت رعنا، به برخورد همسرش با او اشاره می‌کند:

۳۰. «هر بلایی می‌تونست به سرم آورد، کتکم می‌زد، فحشم می‌داد، یک دفعه از خونه انداختم بیرون. چند دفعه کارمون به کلانتری کشید. جهنمو جلو چشام آورد. خدا هیچ تنابنده‌ای رو گرفتار ظالم نکند» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۶۴).

یکی دیگر از تقابل‌های دوگانهٔ پنهان در لایه‌های زیرین متن، رویارویی «حکومت/ مردم» است. تقابل گفتمان حکومت دربرابر مردم، از اصلی‌ترین گزاره‌های این رمان به شمار می‌رود. در مرکز این گفتمان، سرکوب فیزیکی و خشونت، بی‌توجهی به خواسته‌های توده‌ها، فریب و نیرنگ و شکاف‌های عمیق طبقاتی و سلسله‌مراتبی وجود دارد.

۳۱. «نخیر، اینا به زور سوار مردم شدن، یه مشت ... تقصیر مردم بدبخت چیه که اسیر دست اینان. اگه جرئت دارن یه روز آجانهاشونو از تو مملکت جمع کنن تا ببینن چی به سرشون میاد» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۳۶).

ازسوی دیگر، حاکمیت، در مواجهه با اعتصاب و اعتراض مردم، که برای پیگیری مطالبات بحق آن‌ها صورت می‌گیرد، بدون توجه به خواسته‌های مردم، آن‌ها را «اخلال‌گرن» می‌خواند:

۳۲. «دولت گفته اینا یه مشت اخلال‌گرن ...» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۵۸).

۵-۱-۲ سطح ساختاری

در سطح ساختاری/نحوی، وجه جمله، به‌ویژه دو وجه اخباری و امری، و کاربرد ضمایر، با تمرکز بر ضمیر اول شخص جمع «ما»، بررسی می‌شوند.

۵-۱-۲-۱ وجه جمله

در رمان موردبررسی، بیشتر جمله‌ها از افعالی با «وجه اخباری»[1] تشکیل شده‌اند. نویسنده برای افزایش قطعیت کلام خود و باورپذیرکردن آن در روایت، از وجه اخباری افعال به‌صورت هدفمند بهره برده است. بنابراین، وجه غالب در ساخت جمله‌ها «اخباری» است. میرصادقی برای توصیف وضعیت عمومی توده‌ها، نابرابری‌های اجتماعی، عواطف و احساسات، شیوهٔ نگرش به زندگی، رویدادهای پیرامونی و مانند آن، وجه اخباری را بیش از دیگر وجوه به کار گرفته است. مصداق این کاربرد را می‌توان در مثال (۳۲) مشاهده کرد:

> ۳۳. مردم دهات چه وضع فلاکت‌باری دارن! ... اوضاع بعضی از شهرها و دهات خیلی خرابه. شما خبر ندارین. گفتم: می‌گن طرف‌های سیستان‌وبلوچستان، مردم هستهٔ خرما رو می‌کوبن و می‌خورن. کاوه گفت: «علف می‌خورن، هرچه گیرشون بیاد می‌خورن و شکم‌هاشون باد می‌کنه و می‌افتن می‌میرن. اونوقت بعضی‌ها در این‌جا پول دارن که نمی‌دونن چکار باهاش بکنن. (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۳۶)

ازنظر فرکلاف (۱۳۷۹)، کاربرد «وجه امری»[2]، در هر دو سطح کنش زبانی و دریافت اطلاعات از مخاطب، معمولاً از جایگاه قدرت صورت می‌گیرد و با هدف افزایش اقتدار در کلام به کار می‌رود. با استناد به گزاره‌های گفتمان‌محور رمان، وجه امری بیشتر در گفتمانِ شخصیت‌های مرد و اشخاصی مشاهده می‌شود که به ساختار سیاسی حاکم وابسته هستند. کاربست «وجه امری»، در روابطی که برپایهٔ قدرت شکل گرفته‌اند، در رمان موردبحث، جلوه‌هایی آشکار دارد و به‌آسانی می‌توان خواست ایدئولوژیک نویسنده را در چنین گزاره‌هایی شناسایی کرد.

میرصادقی در رمان خود، بسیاری از تعاملات میان نمایندگان حکومت و توده‌ها، طبقات و گروه‌هایی را به «وجه امری» پیوند می‌زند که با ساختار سیاسی در تقابل هستند. به‌این‌ترتیب، ایدئولوژی پشتیبان این باورها، تفکری انقلابی است که می‌توان آن را در قالب ظلم‌ستیزی و مبارزهٔ طبقاتی تعبیر کرد، مبارزه‌ای که طبقهٔ متوسط آن را برنامه‌ریزی می‌کند. دراین‌زمینه، به نمونه‌های (۳۳) تا (۳۶) توجه کنید:

۳۴. «میشد افسر شهربان، یکی از همونا که سرم داد زده بود: پسر باز پیدات شد؟ بزن به چاک یا الله، روتو کم کن گه‌گوله ...» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۶۶).
۳۵. «یا الله زود باش، یا الله باز کن بینم توش چیه؟ کتابه، ها؟» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۷۹).
۳۶. «[افسر کشیک کلانتری] سرم داد زد: بچه روتو کم کن، دیگه نبینم بری دور و بر خونه‌اش ...» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۷۳).
۳۷. «پیرمرد حرف زیادی نزن، دستوره، باید همه ببندن و بیان» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۹۵).

۵-۱-۲-۲ کاربرد ضمایر

شیوهٔ گزینش و به‌کارگیری ضمایر در رمان موردبررسی، با درنظرگرفتن روابط قدرت حاکم، اشکال گوناگونی دارد. آنجا که نویسنده قصد دارد خواننده را با خود همسو کند، ضمیر «ما» را به کار می‌برد. این کاربرد، این تلقی را به مخاطبان خود القا می‌کند که نویسنده، نمایندهٔ او است و این راهبرد را برای مقاومت‌زدایی از خواننده به کار می‌گیرد. نویسنده با کاربست ضمیر «ما» در رمان موردبررسی، مرزبندی مشخصی ایجاد می‌کند که براساس آن، طبقهٔ متوسط، شامل معلمان و بازاریان، درمقابل حکومت قرار می‌گیرد. نمونهٔ (۳۷) از مصادیق این کاربرد است:

1. indicative modality
2. imperative modality

۳۸. «خانم معلمی گفت: چقدر بهمون دروغ می‌گن، وقتی این جوری می‌خوان سرمون کلاه بذارن، توقع دارن ما بـه بچه‌هاشـون چی درس بدیم، درس درستی و شرافت؟» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۴۴).

ضمیر شخصی منفصل «من» در رمان موردبررسی، موضع‌گیری نویسنده دربرابر ساختار سیاسی حاکم را آشکار می‌کند. ایـن «من» نمایندهٔ شخصیتی مبارز است که هویتی مستقل دارد و نظام سیاسی او را تعقیب می‌کنـد. آنچـه در ایـن مـتن، ایـدئولوژی نویسنده را در قالب گفتمان مبارزه و مقاومت نمایان می‌کند، قاطعیت بازنمایی‌شده درکنار این «منِ» اجتماعیِ معترض است.

۳۹. «من اعلامیهٔ آخریشونو ندیدم» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۶۳).

۴۰. «من می‌گم به‌موقع ضربه بزن، به موقعش نه حالا» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۲۱۴).

۵-۱-۲-۳ مجهول‌سازی

در رمان موردبررسی، بسامد جمله‌های «معلوم» از جمله‌های «مجهول» بیشتر است. این امر به درک آسان‌تر مناسبات قدرت و ایدئولوژی حاکم بر متن کمک می‌کند. نبود همسویی میان نظام سیاسی کشور و نبود سازوکارهای کنترلی مؤثر، در شکل‌گیری بسیاری از کنش‌هایی نقشی بسزا دارد که به انقلاب و تحول‌های عمیق سیاسی منجر می‌شوند. نویسنده بر ایـن بـاور اسـت کـه هم‌سونبودن خواست طبقهٔ حاکم و فساد سازمان‌یافته، اقشار فرودست جامعه را به معادله‌های پیچیده‌ای وارد می‌کند که پیامـد آن آسیب‌های اجتماعی و فروپاشی عُرف و نظم اخلاقی جامعه است و طبقهٔ متوسط (شامل کاسب‌کاران و بازاریان) را نیـز نـاگزیر بـا خود همراه می‌کند. بنابراین، برای تبیین این وضعیت، نویسنده از به‌کارگیری افعال مجهول (جز در موارد اندک) پرهیز کرده است. کاربرد افعال معلوم در گفتمان مبارزه و مقاومت، فهم متن را آسان می‌کند.

۴۱. «زده بیچاره بنده خدا رو ناقص کرده، حالیته؟ ناقص و علیلش کرده، کلی خرج رو دستش گذاشته» (میرصـادقی، ۱۳۶۳: ۶۴).

۴۲. «یاد کاوه افتادم و آن روز که از سر کلاس او را برده‌بودند» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۷۱).

۵-۱-۳ کنش‌های تأثیری

در بخش کنش‌های تأثیری به ابزارهای بلاغی نویسنده مانند استعاره و کنایه پرداخته می‌شود.

۵-۱-۳-۱ استعاره

عنوان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، مفهومی استعاری است. بادها، اسـتعاره از جریـان‌هـایی فکـری اسـت کـه در بسـتر نابرابری‌های طبقاتی و اجتماعی در دههٔ ۱۳۳۰ شمسی ایران، متأثر از عملکرد ساختار سیاسی حاکم شـکل گرفته‌انـد و زمینه‌سـاز تحولات عمیق سیاسی شده‌اند. «تغییر فصل» در این عنوان، استعاره از پایان حکومت پهلوی است کـه بـه‌سـبب هـم‌بسـتگی و همدلی میان اقشار و طبقات گوناگون جامعه امکان‌پذیر می‌شود. در این رمان، علاوه‌بر دگرگونی‌های ساختاری نظام پهلوی، سـیر تحول یک نوجوان از بی‌خبری تا درگیرشدن در حوادث اجتمـاعی و سیاسـی و متحول‌شـدن و درنهایـت، سـرخوردگی او روایـت می‌شود. نویسنده با بهره‌گیری از تمثیل‌های برگرفتـه از دگرگونی‌هـای طبیعـی، پیـام آموزشـی خـود را بـه مخاطـب می‌رسـاند (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۸۲۰). همچنین در این رمان، فصل «زمستان» به‌صورت نمادین و با زبـانی مجـازی می‌توانـد بـازنمودی از فضای خفقان و تیرهٔ نظام شاهنشاهی باشد. نمونهٔ (۴۳) مصداقی از کاربرد استعاره را نشان می‌دهـد کـه در آن بـاد و طوفـان آن سال‌ها، خبر از تغییر فصل اجتماعی می‌دادند. با تغییر فصلی در طبیعت و اجتماع، راوی هم به بلوغ ذهنی می‌رسد و از نقش خـود در جهان آگاه می‌شود.

> ۴۳. دیگر از آن بادها و طوفان‌ها خبری نبود، مثل این بود که خبر را رسانده بودند، خبر تغییـر فصـل، فصـلی در طبیعت، فکر کردم فصلی هم در زندگی من. من هم تغییر کرده بودم و مثل آن پرنده انتظار چیزهای تـازه‌تری را داشتم. (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۳۶۰)

پیام اصلی رمان، اعتقاد به اصل تغییر و تحول و بیداری و هوشیاری برای دستیابی به وفاق ملی است. ازایـن‌رو، نویسـنده بـا بهره‌گیری از زبان استعاری، چهار فصل سال را به چهار دورهٔ کودکی، نوجوانی، جوانی و بزرگ‌سالی انسان تشبیه می‌کنـد. انسـان

در گذار از این مراحل، «تغییر» را در خود احساس می‌کند و نشانه‌های بیداری و هوشیاری فردی و اجتماعی در او پدیدار می‌شود. این دگرگونی و پویایی در بیشتر شخصیت‌های اصلی و فرعی رمان مشاهده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که بسیاری از این شخصیت‌ها در پایان داستان از فردی «خوداندیش» به فردی «دیگراندیش» تبدیل می‌شوند. این شخصیت‌ها،که منافع و مصلحت عموم بر خواسته‌های فردی آن‌ها اولویت دارد، با شکاف عمیق طبقاتی و ساختار تمایزی دوقطبی «فرادست/فرودست» در جامعه مخالفت می‌کنند که در استبداد و استثمار حاکمیت ریشه دارد. آن‌ها دوشادوش معلمان و کسبه و بازاریان در اعتصاب سال‌های ۱۳۳۹–۱۳۴۰ حضور می‌یابند.

۵–۱–۳–۲ کنایه

در رمان موردبررسی، استفاده از عبارت‌های کنایی برای درک روابط سیاسی–اجتماعی قدرت در ساختار متن، بسامد چشمگیری دارد. یکی از ویژگی‌های متن، استفاده از عبارت‌ها و مفاهیم کنایی برای بیان مبارزه‌ها و مقاومت‌های مردم و توصیف وضعیت روزمرگی آن‌ها است. به‌کارگیری زبان عامیانه و نقل گفت‌وگوهای روزمره، استفاده از کنایه را ضروری کرده است؛ کنایه‌هایی که در بطن آن‌ها، می‌توان ایدئولوژی نویسنده را دریافت. ساختارهای اجتماعی حاکم بر جامعه، به‌طور مستقیم و مسلم بر قضاوت و ارزش‌گذاری‌های مردم دربارهٔ تجربه‌های روزمرهٔ خود تأثیر می‌گذارند. طبقهٔ بازاریان در این رمان، به تحصیل و مدرسه‌رفتن باور چندانی ندارند و این عمل را با جایگاه طبقاتی خود ناهمخوان می‌دانند. ازاین‌رو، برخورد بازاریان با افراد هم‌طبقهٔ خود که به تحصیل گرایش دارند، با تمسخر و گاه طردکردن همراه است. نمونهٔ (۴۴) مصداقی از کاربرد کنایه را نشان می‌دهد:

۴۴. «همونی که می‌خواست دکتر شه؟ حالا خروس شده دنبال مرغ‌ها افتاده» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۳۰).

جلوگیری از آزادی بیان و سرکوب گروه‌ها و طبقاتِ مخالف ساختار سیاسی دوران پهلوی، روند مبارزه‌ها را کُند و دستیابی به تغییرهای موردنظر را دشوار می‌کند. آزادی بیان و عقیده، که از حقوق پایمال‌شدهٔ افراد در ساختارهای سیاسی خودکامهٔ پهلوی به شمار می‌رود، با ارزش‌های ایدئولوژیک نویسنده در تضاد است. این وضعیت، در ناکامی مقاومت و مبارزه‌های توده‌ها نقشی انکارناپذیر دارد؛ به‌گونه‌ای که بسیاری از مشکلات اجتماعی–اقتصادی جامعه، نتیجهٔ مستقیم سرکوب‌های رژیم پهلوی است. میرصادقی برای توصیف این وضعیت از عبارت‌های کنایی استفاده می‌کند. دراین‌زمینه، به نمونهٔ (۴۵) توجه کنید:

۴۵. «می‌فهمی بچه، خیلی معنی میده، خیلی. معلم‌ها می‌رن سر کلاس، اما لب از لب باز نمی‌کنن، درست مثه اینه که تو آب به جای ماهی صابون بریزن، کف می‌کنه و می‌زنه بیرون و همه جا رو ور می‌داره» (میرصادقی، ۱۳۶۳: ۱۴۶).

فراوانی و درصد واژگانی را که در رمان موردبررسی بار ایدئولوژیک دارند، می‌توان به‌طور کلی در جدول (۱) مشاهده کرد. واژگان گفتمان‌محور بیشترین بسامد معنایی را در این رمان داشته‌اند. درمقابل، عبارت‌های استعاری، کنایی و مجهول‌سازی کمتر از روش‌هایی به کار رفته‌اند که به توصیف، صورت‌بندی و مفهوم‌سازی نتیجه‌گیری یک گفتمان کمک می‌کنند.

جدول (۱). فراوانی و درصد سطح توصیف رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*

ردیف	سطح توصیف	فراوانی	درصد
۱	گزینش واژگان	۲۸۵	۲۶
۲	باهم‌آیی	۶۷	۶
۳	دشواژه‌ها	۵۹	۶
۴	وجه جمله	۲۵۹	۲۴
۵	شمول معنایی	۳۵	۳
۶	ضمایر	۶۶	۶
۷	کنایه	۲۵	۲
۸	تقابل‌های دوگانه	۲۰۹	۱۹
۹	استعاره	۱۷	۲

موارد موردنظر، علاوه‌بر جدول (۱)، در نمودار (۲) نشان داده شده‌اند.

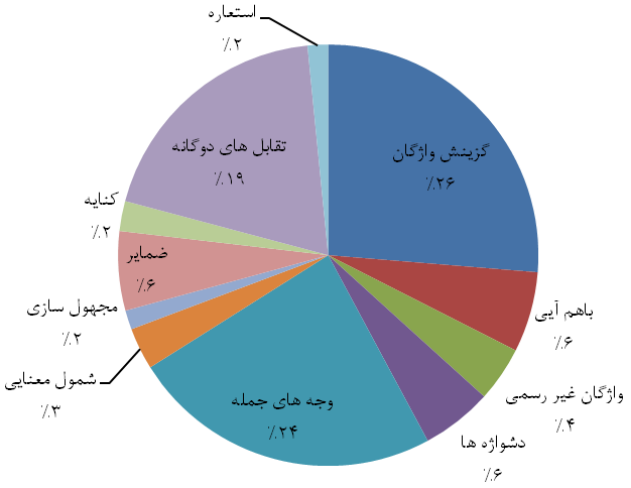

نمودار (۲). فراوانی و درصد سطح توصیف رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*

۵–۲ سطح تفسیر

در *رمان بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، در سطح تفسیر، فراگیرشدنِ باور به تغییر و تحول و تبیینِ انقلاب توده‌ها در چارچوب یک ارزش تاریخی، به‌مثابهٔ امری برساخته مشاهده می‌شود. نویسنده با ترسیم فضای تاریخی دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ خورشیدی، وقوع انقلاب را حتمی و گریزناپذیر تلقی کرده است. در سطح تفسیر، به بافت موقعیتی و بینامتنیت این رمان پرداخته می‌شود.

۵–۲–۱ بافت موقعیتی

همان‌طور که پیش‌تر بیان شد بررسی موقعیت به چهار مؤلفهٔ «چیستی ماجرا»، «طرف‌های درگیر در ماجرا»، «روابط میان افراد درگیر در ماجرا» و «نقش زبان» وابسته است. آنچه در این رمان چیستی ماجرا در نظر گرفته می‌شود، تصویری جامع از دغدغه‌های ذهنی جوانان در دههٔ چهل شمسی را بازنمایی می‌کند. در این رمان همچنین تیرگی‌ها و نابرابری‌های اجتماعی روایت می‌شود و پاره‌ای از واقعیت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعهٔ ایران در سال‌های ۱۳۳۹ تا ۱۳۴۰ به تصویر کشیده می‌شود. این دوره، اواخر نخست‌وزیری شریف امامی تا به‌قدرت‌رسیدن دکتر علی امینی را شامل می‌شود. همچنین این دوره به اعتصاب و اعتراض معلمان، کسبه و بازاریان در چهارشنبه ۱۷ اسفند ۱۳۳۹ اشاره دارد. علت این اعتراض‌ها، وضعیت بد معشیتی، وضعیت نامساعد اقتصادی و اجتماعی، ظلم و شکنجه، زورگویی، فساد و فحشا، تزلزل و گسست اخلاقی و فقر اقتصادی و فرهنگی بوده است. ازاین‌رو، حمید، شخصیت اصلی رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، در گذار از جامعه، با جلوه‌های مخرب آن آشنا می‌شود و درمیان حوادث سیاسی دههٔ ۱۳۴۰ قرار می‌گیرد (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۹۸۶). او راوی فضای خفقان‌آور و تاریک نظام استبدادی شاهنشاهی است.

افراد درگیر در ماجرا، کسبه و بازاریان، معلمان، زنان بی‌پناه و مردم طبقهٔ متوسط و فرودست جامعه هستند. این گروه‌ها برای احقاق حقوق ازدست‌رفته و مطالبات بحق خود با افراد مختلفی درگیر می‌شوند. این درگیری‌ها با آجان‌ها، مأموران دولتی، بزن‌بهادرها، باج‌گیرهای زیر بازارچه‌ها و افراد منتسب‌به رژیم شاهنشاهی صورت می‌گیرد. دراین‌بین، شخصیت‌هایی مانند حمید، ناصر، کاوه و رحمت در این مسیر شکنجه، دستگیر یا کشته می‌شوند.

روابط میان افراد درگیر در ماجرا، برمبنای ساختارِ تقابلی دوقطبی «فرادست/فروست» و سلسله‌مراتبی شکل گرفته است. در این رمان، مبارزه‌ها، اعتصاب‌ها و اعتراض‌های مردمی که با هدف پیگیری مطالبات و خواسته‌ها صورت می‌گیرد با پیامدهایی چون دستگیری، سرکوب، شکنجه، تهدید و ارعاب، زندانی‌شدن و قتل همراه است. این شرایط نامطلوب و شکاف عمیق طبقاتی به نظر می‌رسد که بخشی از سیاست‌های عامدانه و هوشمندانهٔ حاکمیت بوده است. درنتیجهٔ این سیاست‌ها، قشر فرودست جامعه با استثمار و بی‌عدالتی قشر فرادست مواجه می‌شوند. این نابرابری‌های اجتماعی، به بروز اعتراض‌ها و اعتصاب‌های گسترده درمیان معلمان، کسبه و کارگران منجر می‌شود. نمونه‌های متعددی مانند کشته‌شدن پدر رحمت، زندانی‌شدن کاوه، زندانی‌شدن

رحمت، کشته‌شدن حبیب سه‌کله و بازداشت و بازجویی از حمید، شخصیت اصلی رمان، دال‌های شناور[1]ی هستند که با دال مرکزی[2] گفتمان «مقاومت و مبارزه» علیه حاکمیت مفصل‌بندی شده‌اند.

در رمان موردبررسی، زبان توصیفی و توضیحی به‌نسبت یکسان به کار رفته است. به‌عقیدهٔ یکی از منتقدان، «فقر»، «جهل» و «جنون» در آثار میرصادقی از مضامین اصلی و نمودهایی از تباهی اجتماعی با زبانی توصیفی و توضیحی است که اظهارنظر و ذهنیت نویسنده را دربردارد (بهارلو، ۱۳۷۲: ۵۳).

باورپذیری و ملموس‌بودن روایت رمان موردبررسی، تاحد زیادی به توصیف جزئیات دقیق، نثر ساده و روان، دوری از تکلف، بهره‌مندی از کنایه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات رایج و واژگان عامیانهٔ برگرفته از زبان کوچه‌بازار مربوط می‌شود. ازاین‌رو، این اثر را می‌توان رمانی عینی دانست که بازخوانشی از جهان بیرونی نویسنده است. بااین‌حال، نویسنده دراین‌زمینه با شتاب‌زدگی عمل کرده است و تلاش او به‌نحو مطلوب تحقق نیافته است. علاوه‌براین، کاربرد زبان چاله‌میدانی و اصطلاحات رکیک در متن مشهود است؛ عبارت‌ها و کلمه‌های رکیک به شکلی بارز در گفت‌وگوها به کار رفته‌اند. اگرچه نویسنده تعلق ایدئولوژیکی زیادی به تحول‌های ایران داشته است، این تعلق را نتوانسته است به‌طور کامل با ابزار زبان منتقل کند. در این رمان، ماجراها، ساده هستند و درک آن‌ها برای هر مخاطبی به‌راحتی امکان‌پذیر است. در متن، خلاء استفاده از وجه پرسشی برای برانگیختن ذهن خواننده به‌منظور درک مناسبات قدرت مشاهده می‌شود. همچنین آغاز و پایان ماجراها در بخش‌های گوناگون، به تأمل و تلاش فکری چندانی نیاز ندارد.

۵-۲-۲ بینامتنیت

در رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، به‌طور آشکار، تعامل بینامتنیت مستقیم با رویدادهای تاریخیِ پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ مشاهده می‌شود. در نخستین سال‌های پس از کودتا، شاه با از سرگیری صادرات نفت خام، دریافت کمک‌های نظامی و بلاعوض از امریکا، پرکردن بازار با کالاهای وارداتی و سرکوب همه‌جانبهٔ نیروهای مبارز، توانست اوضاع را تثبیت و آرامشی ظاهری در کشور برقرار کند. بااین‌حال، در فاصلهٔ زمانی کوتاه که در سال ۱۳۳۸ نشانه‌های بحران اقتصادی آشکار شد، نابرابری در تراز بازرگانی و کمبودهای شدید به گسترش اعتصاب‌های کارگری و اعتراض‌های مردمی انجامید و درپی آن، پایه‌های ثبات رژیم شاه متزلزل شد. با پیش‌بینی احتمال شکل‌گیری انقلابی اجتماعی، امریکایی‌ها شاه را مجبور کردند تا مجموعه‌ای از اصلاحات را در کشور آغاز کند. امریکا برای هدایت این اصلاحات در ایران، از انتصاب دکتر علی امینی، که وابستگی سیاسی آشکاری به آن کشور داشت، به مقام نخست‌وزیری حمایت کرد. درمقابل، شاه در سال ۱۳۴۰ با برکناری امینی از مقام نخست‌وزیری، که از حمایت مستقیم واشنگتن برخوردار بود، رقیب قدرتمندی را از عرصهٔ سیاست حذف و شرایط را برای یکه‌تازی خود فراهم کرد. شاه به‌شدت نگران کاهش اختیارات فراقانونی خود بود؛ به‌طوری که تحمل نخست‌وزیری علی امینی، مجری اصلاحات ارضی موردِحمایت امریکا، برایش غیرممکن شده بود. او در سفری به امریکا، با پذیرش برنامهٔ اصلاحات پیشنهادی آن کشور، اجازه یافت امینی را از رأس حکومت برکنار کند و رهبری اصلاحات را خود به عهده بگیرد. اصلاحات تحمیلی شاه، دو هدف اساسی را دربرمی‌گرفت: نخست کاستن ظرفیت انقلابی جامعه، به‌ویژه درمیان طبقهٔ دهقانان، دوم دگرگونی ساختار اقتصادی ایران و فراهم‌کردن شرایط لازم برای ایجاد اقتصادی صنعتی در چارچوب سرمایه‌داری وابسته (رنجبر، ۱۳۸۶: ۴۲).

باشگاه «مهرگان» را محمد درخشش تأسیس کرد؛ این باشگاه، یکی از بسترهای نخستین شکل‌گیری جنبش‌های اعتراضی معلمان محسوب می‌شد. در اواخر دههٔ ۱۳۳۰ به‌دنبال اجرای سیاست‌های اقتصادی و برنامه‌ریزی‌های دولت، اقتصاد ایران با کسری بودجه روبه‌رو شد. واردات ایران در سال ۱۳۳۸ نسبت‌به سال ۱۳۳۳ شش برابر افزایش یافته بود و این کسری بودجه با دورهٔ برداشت نامطلوب محصولات کشاورزی در سال‌های ۱۳۳۸ و ۱۳۳۹ هم‌زمان شد. این وضعیت اقتصادی، شاخص هزینهٔ زندگی را بیش از ۳۵ درصد افزایش داد (آبراهامیان[3]، ۱۳۸۹: ۵۱۸). در چنین شرایطی، معلمان تهران صبح سه‌شنبه ۱۲ اردیبهشت

1. floating signifiers
2. master signifier
3. Y. Abrahamian

۱۳۴۰، طبق برنامه‌ریزی قبلی، در خیابان اکباتان تجمع کردند. ساعت ده صبح، نیروهای انتظامی راه حرکت معلمان به‌سمت وزارت فرهنگ را بستند. درپی این اتفاق، فرهنگیان که شمارشان پیوسته افزایش می‌یافت، در میدان بهارستان مقابل مجلس شورای ملی و خیابان‌های اطراف، در سکوت کامل بر زمین نشستند. روز پنج‌شنبه ۱۴ اردیبهشت، معلمان، طبق هماهنگی پیشین، بار دیگر مقابل مجلس شورای ملی تجمع کردند. در همین روز، معلمان با برگزاری تظاهرات، قطعنامه‌ای را صادر کردند. در این قطعنامه، معلمان، استعفای دولت، تصویب طرح باشگاه، رفع اهانت از معلمان و مجازات عاملان ضرب‌وجرح را خواستار شدند. علاوه‌براین، به‌دلیل بحران سیاسی و سیاست‌های سخت‌گیرانهٔ دولت، دیگر قشرهای جامعه در تهران با معلمان همدردی کردند. در حمایت از اعتصاب معلمان، دانشگاه تهران تعطیل شد. جبههٔ ملی دوم، با انتشار بیانیه‌ای با عنوان «دولتِ معلم‌کش»، ضمن محکوم‌کردن جنایت دولت، مردم را به ادامهٔ مبارزه برای کسب آزادی بیشتر تشویق کرد. (نجاتی، ۱۳۷۳: ۱۷۳). بازاریان منطقهٔ میدان بهارستان نیز در حمایت از معلمان، مغازه‌های خود را بستند و مقابل بازار مرکزی تظاهرات برگزار کردند (فوران[1]، ۱۹۹۴: ۱۴۶).

درمجموع، ارتباط بینامتنی رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* با وقایع سیاسی–اجتماعی دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ است؛ به‌گونه‌ای که در بستر عمومی متن میرصادقی، می‌توان تاریخچهٔ رویدادهای این دوره را با نگاهی نقادانه بازخوانی کرد. موضع‌گیری ایدئولوژیک نویسنده، برپایهٔ ارجاع‌های تاریخی در متن، نشان‌دهندهٔ تعلق او به تفکرهای انقلاب اسلامی و باورهایی است که رژیم سیاسی آن زمان را ناکارآمد تلقی می‌کند. به‌این‌ترتیب، به‌طور مشخص، می‌توان ارتباط بینامتنی رمان را ازلحاظ ایدئولوژیک به جریان‌های توده‌ای، بدون درنظرگرفتن معنای سیاسی و حزبی آن نسبت داد.

۵–۳ سطح تبیین

درنهایت، در سطح تبیین، نتایج حاصل از دو سطح پیشین به زمینهٔ اجتماعی–تاریخی و روابط قدرت گسترده‌تر پیوند داده می‌شود. هدف، تبیین چگونگی بازتاب و بازتولید گفتمان‌های مسلط یا مقاومت در جامعه با زبان رمان است.

رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* در سال ۱۳۶۳ شمسی منتشر شده است. در این برهه از زمان، ساختار قدرت پس از پیروزی انقلاب اسلامی در جمهوری اسلامی ایران با تغییر و تحول‌های فراوان همراه می‌شود. برخلاف دورهٔ پیش از انقلاب، در این دوران، نگرانی نیروهای انقلابی از احتمال به‌قدرت‌رسیدن نیروهای ضدانقلاب و انحراف مسیر انقلاب، همواره با چالش‌هایی همراه است. در این دوره، پاره‌پاره‌شدن و تکثر قدرت مشاهده می‌شود و نیروهای گوناگونی با دیدگاه‌های متفاوت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در عرصه‌های قدرت جابه‌جا می‌شوند (معنوی، ۱۳۸۶: ۱).

با بررسی چگونگی تبیین گفتمان رمان موردنظر و با درنظرگرفتن رویکرد آن دربارهٔ مناسبات و سازوکارهای قدرت، می‌توان این رمان را چندبُعدی دانست. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، آغاز جنگ تحمیلی و برهم‌خوردن نظم اقتصادی و اجتماعی پیشین سبب می‌شود تا گفتمان مقاومت و مبارزه شکلی نو بگیرد. به‌دنبال این تحول، اندیشه‌های ضداستعماری به‌سمتی پیش می‌رود که جنبه‌های مبارزه عینی‌تر و ملموس‌تر می‌شوند. این رمان، هم‌زمان با درگیری ایران در جنگ تحمیلی منتشر شده است. در چنین شرایطی، لزوم اتحاد و پیوستگی داخلی برای غلبه بر بحران‌های خارجی، ضرورتی تاریخی محسوب می‌شود. به‌این‌ترتیب، نویسنده با الهام از چنین اندیشه‌هایی این اثر را خلق کرده است.

تحول‌های ژرف سیاسی و بازآرایی زیرساخت‌های فرهنگی–اجتماعی که با وقوع انقلاب اسلامی در ایران پدید آمد، ساختار و محتوای اِعمال قدرت را به شیوه‌ای نوین سامان داد و موجب شد اولویت‌بندی مسائل برپایهٔ شرایط جدید شکل گیرد. در دورهٔ موردبحث، ساختار قدرت، که برمبنای اسلام‌گرایی و حکومت جمهوری استوار شده بود، پس از غلبه بر جریان‌های سوسیالیستی[2] و ناسیونالیسم لیبرال[3] ظهور یافت. در این ساختار تازه، ضرورت مبارزه با سبک‌های زندگی غربی و غیراسلامی نفی می‌شد و در بُعد سیاسی، استقلال کشور بنیادی‌ترین شعار به شمار می‌رفت. نویسنده متأثر از این گفتمان، برای ایجاد وفاق همگانی، تاریخ معاصری را یادآوری می‌کند که در آن، حکومت مستبد پهلوی، توده‌ها را سرکوب می‌کرد.

1. J. Foran
2. socialistic
3. liberaL nationalism

چیرگی زبان مردسالار در رمان، پیرو فضای گفتمان حاکم، دلیل قابل‌قبولی برای برتری‌دادن مردان بر زنان است. چنان‌که پیش‌تر نیز اشاره شد، نگارش این رمان با سال‌های جنگ تحمیلی عراق علیه ایران هم‌زمان بوده است؛ دوره‌ای که در آن، شهادت سربازان و رزمندگان در چارچوب ارزش‌گذاری‌های ایدئولوژیک، سوگیری فکری نویسنده را شکل می‌دهد و زبان مردانه بر متن حاکم می‌شود. افزون‌براین، ازآنجاکه تهران مرکز سیاسی ایران محسوب می‌شود، اقتدار سبک زندگی و نگرش‌های برخاسته از این مرکز، به برتری‌جویی مرکز بر پیرامون در متن منجر شده است؛ امری که نویسنده نیز به‌طور گذرا به آن اشاره کرده است.

۶- بحث و نتیجه‌گیری

رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، محل بازنمایی وقایع دورهٔ پیش از انقلاب اسلامی ایران است. براساس یافته‌های حاصل از تحلیل گفتمان انتقادی، نویسنده با انتخاب واژگان خاص در سطح توصیف، فضایی از اختناق، فقر توده‌ها، فروپاشی اخلاق عمومی، مبارزه‌های طبقاتی، اعتراض‌ها و اعتصاب‌های معلمان، بازاریان و کارگران را بازنمایی کرده است. میرصادقی با گزینش واژه‌هایی که به فروپاشی اخلاق جوانمردی اشاره دارند، درپی آن است که عملکرد حکومت پهلوی را دربرابر توده‌ها، ضعیف و ناکارآمد نشان دهد. موضع‌گیری ایدئولوژیک نویسنده را می‌توان با تقابل‌های دوگانه همچون «زن‌ابزاری/مردسالاری»، «حکومت/مردم»، «آگاهی/ناآگاهی» و «خود/دیگری» درک کرد. همچنین در سطح توصیف، باهم‌آیی واژه‌هایی مانند «معلم و آزادی‌خواهی»، «درس‌خواندن و رهایی از وضعیت نامناسب» و «زندگی و ناامیدی از آن» درمیان طبقه‌های متوسط و فرودست، رویکرد و ایدئولوژی نویسنده را آشکار می‌کند. او با بهره‌گیری از شمول‌معنایی و هم‌معنایی، هدف ایدئولوژیک خود را تقویت کرده است. افزون‌براین، کاربرد فراوان وجه اخباری و امری در جمله‌های متن برای بازنمایی حقایق، با قطعیت بالا و تأکید بر ماهیت سرکوبگر حکومت به کار رفته است. استفاده از واژه‌های غیررسمی و دشواژه‌هایی که نشان‌دهندهٔ تزلزل و افول اخلاق عمومی در روابط است، موضع نویسنده را به‌روشنی نمایان می‌کند. علاوه‌براین، مجهول‌سازی افعال نیز برای برجسته‌کردن تضاد منافع حکومت و مردم به کار گرفته شده است. استفاده از عبارت‌های کنایی و مفاهیم استعاری نیز همسو با دیگر بخش‌های توصیف، برای نشان‌دادن تعلق ایدئولوژیک میرصادقی به گفتمان ایران پس از انقلاب است؛ این موضوع به‌ویژه در گزاره‌های مرتبط با «امریکا» مشاهده می‌شود.

در سطح تفسیر، بافت موقعیتی و تاریخی رمان *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند* با رویدادهایی چون تحصن‌ها و اعتصاب‌های کارگران، اعتراض‌های معلمان در سال ۱۳۳۹، تأسیس باشگاه «مهرگان» به‌دست محمد درخشش، برکناری محمد مصدق و نخست‌وزیری علی امینی، ارتباطی بینامتنی دارد. متن موردنظر، رمزگانی دارد که نشان می‌دهد، ارجاع‌های نویسنده در رمان به‌گونه‌ای است که خواننده را بدون نیاز به مراجعه به متون تاریخ معاصر ایران با رویدادهای آن دوران، به‌ویژه پیش از انقلاب، آشنا می‌کند.

میرصادقی، ساختار سیاسی حاکم بر ایران در دورهٔ پهلوی را در تضاد با منافع عمومی جامعه تلقی می‌کند. فقر توده‌ها، خشونت و سرکوب، وضعیت نابسامان اقتصادی طبقات متوسط و فرودست جامعه، گرانی افسارگسیخته، فروپاشی اخلاقی و گرایش مردم به مواد مخدر، بر زندگی اقشار کم‌بضاعت و بی‌بضاعت تأثیر گذاشته است. ساختار سیاسی حاکم، با نادیده‌گرفتن مردم عادی، اهدافی را برای بقای خویش دنبال می‌کند؛ به‌این‌ترتیب، بخش عمده‌ای از منابع و منافع جامعه را صرف اموری می‌کند که به نفع خود و به ضرر جامعه است. حکومت پهلوی معترضان را زندانی و آن‌ها را شکنجه می‌کند. درمقابل، افراد و گروه‌هایی که ازنظر ایدئولوژیک به حاکمیت نزدیک هستند، به‌دلیل جایگاه فرادست خود، از قضاوت‌های رسمی و قانونی در امان می‌مانند. این وضعیت به‌گونه‌ای است که تعلق سیاسی و عقیدتی افراد به طبقهٔ فرادست یا فرودست، نقشی معنادار دارد و این موضوع در بستر سلطهٔ گفتمانی حاکم تبیین می‌شود. به‌طور کلی، آشفتگی اوضاع داخلی، به‌طور مستقیم بر شکل‌گیری اعتراض‌های ضدحکومتی و مبارزهٔ این افراد برای احقاق حقوقشان تأثیرگذار بوده است و حاکمیت سیاسی را به‌طور جدی تهدید کرده است.

منابع

آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹). *ایران بین دو انقلاب: درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران معاصر*. مترجم: محمدابراهیم فتاحی ولی لایی؛

احمد گل‌محمدی. تهران: نشر نی.
آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۹۰). *تحلیل گفتمان انتقادی: تکوین تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی*. تهران: علمی و فرهنگی.
ارباب، سپیده (۱۳۹۱). بررسی و طبقه‌بندی دشواژه‌های رایج فارسی در تداول عام. *نشریهٔ پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*. ۲(۴)، ۱۰۷–۱۲۴.
بهارلو، محمد (۱۳۷۲). *داستان کوتاه ایران*. چاپ اول. تهران: طرح نو.
توکل، لیلا (۱۳۹۰). بررسی واقع‌گرایی در برخی از آثار جمال میرصادقی. پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی، *دانشگاه شهرکرد*.
رنجبر، مقصود (۱۳۸۶). اوضاع سیاسی–اجتماعی ایران در دههٔ ۱۳۴۰. *مجلهٔ زمانه*، (۵۷)، ۴۱–۴۶.
زین‌الدینی میمندی، زهره (۱۳۸۶). گسست نسل‌ها در آثار داستانی جمال میرصادقی. *ادبیات داستانی*، (۱۱۳)، ۴۸–۵۱.
شعیری، حمیدرضا (۱۳۸۹). *تجزیه‌وتحلیل نشانه–معناشناختی گفتمان*. تهران: سمت.
عطایی، راضیه (۱۳۹۳). شخصیت و شخصیت‌پردازی در آثار جمال میرصادقی با تأکید بر رمان‌های (*بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*، *شب چراغ*، *دندان گرگ*). پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی، *دانشگاه پیام‌نور مرکز تهران جنوب*.
فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. مترجم: فاطمه شایسته‌پیران؛ شعبان‌علی بهرام‌پور؛ رضا ذوقدار مقدم؛ رامین کریمیان؛ پیروز ایزدی؛ محمود نیستانی؛ محمدجواد غلامرضا کاشی. تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
قنبری عبدالملکی، رضا؛ فیروزیان پوراصفهانی، آیلین (۱۳۹۹). تحلیل گفتمان انتقادی رمان «چشمهایش» از بزرگ علوی براساس نظریهٔ نورمن فرکلاف. *فصلنامهٔ زبان‌پژوهی*، ۱۳(۴۰)، ۱۱۵–۱۴۲.
معنوی، احمد (۱۳۸۶). فضای سیاسی دههٔ اول انقلاب. *مجلهٔ زمانه*، (۶۶)، ۶۵–۶۹.
مقدادی، بهرام (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات ادبی از افلاطون تا عصر حاضر*. تهران: فکر روز.
میرصادقی، جمال (۱۳۶۳). *بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند*. چاپ اول. تهران: انتشارات شباهنگ.
میرعابدینی، حسن (۱۳۸۰). *صد سال داستان‌نویسی در ایران*. چاپ دوم. جلد سوم. تهران: چشمه.
نجاتی، غلامرضا (۱۳۷۳). *تاریخ سیاسی بیست‌وپنج‌سالهٔ ایران*. چاپ سوم. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
نعمتی، معصومه (۱۳۹۰). *بررسی عناصر داستان در سه اثر از جمال میرصادقی (درازنای شب، بادها خبر از تغییر فصل می‌دهند، اضطراب ابراهیم)*. پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی، *پژوهشگاه علوم‌انسانی و مطالعات فرهنگی، پژوهشکدهٔ ادبیات گروه فارسی*.
ولک، رنه؛ وارن، اوستین (۱۳۹۰). *نظریهٔ ادبیات*. چاپ سوم. مترجم: ضیاء موحد؛ پرویز مهاجر. تهران: انتشارات نیلوفر.
یورگنسن، ماریان؛ فیلیپس، لوئیز (۱۳۸۹)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. مترجم: هادی جلیلی. چاپ اول. تهران: نشر نی.

References

Abrahamian, Y. (2010). *Iran between two revolutions*: *An introduction to the political sociology of contemporary Iran* (A. Golmohammadi & M. E. Fattahi, Trans.). Ney Publishing. (Original work published 1982) (In Persian)

Aghagolzadeh, F. (2011). *Critical discourse analysis*: *The formation of discourse analysis in linguistics*. Elmi & Farhangi. (In Persian)

Arbab, S. (2012). A study and classification of common problematic Persian words in everyday usage. *Journal of Comparative Linguistic Research*, ۲(4), 107–124. (In Persian)

Atai, R. (2014). Personality and characterization in the works of Jamal Mirsadeghi with an emphasis on the novels (*The winds announce the change of season, Shab chirag, Tooth of the wolf*) [Unpublished master's thesis]. *Payam Noor University, Center of South Tehran*. (In Persian)

Baharlu, M. (1993). *Short stories of Iran* (1st ed.). Tarhe No. (In Persian)

Fairclough, N. (2000). *Critical discourse analysis* (F. Shayestehpiran, S. Bahrampour, R. Zoghadar Moghadam, R. karimian, P. Izadi, M. Neyestani, & G. kashi, Trans.). Center for Media Studies and Research. (In Persian)

Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis* (2nd ed.). Pearson Publishers.

Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction* (pp. 258–84). Sage.

Foran, J. (1994). *Acentury of revolution, social movement in Iran*. University of Minnesota Press.

Ghanbari Abdolmaleki, R., & Firoozianpoore Sfahani, A. (2021). Critical discourse analysis of Alavi's novel *Her eyes* based on Norman Fairclough's theory. *Zabanpazhuhi (Journal of Language Research*), *13*(40), 115–142. (In Persian)

Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.

Jorgensen, M., & Phillips, L. (2010). *Theory and method in discourse analysis* (1st ed.; H. Jalili, Trans). Ney Publishing. (In Persian)

Manavi, A. (2007). The political atmosphere of the first decade of the revolution. *Zamane*, (66), 65–69. (In Persian)

Meqdadi, B. (1999). *Encyclopedia of literary theory: From Plato to the present*. Fakhr-e Rooz. (In Persian)

Miraabdini, H. (2001). *One hundred years of story writing in Iran* (2nd ed., Vol. 3) Cheshme. (In Persian)

Mirsadeghi, J. (1984). *Winds announce the change of seasons* (1st ed.) Shabahang Publications. (In Persian)

Nejati, G. (1994). *Iran's twenty-five-year political history* (3rd ed.). Rasa Cultural Services. (In Persian)

Nemati, M. (2011). *Analysis of the story elements in three works* by Jamal Mirsadeghi (*Draznai shab*, *Badha*, *Ibrahim's anxiety*). [Unpublished master's thesis]. Institute of Humanities and Cultural Studies, Institute of Persian Literature. (In Persian)

Ranjbar, M. (2007). *Iran's political-social situation in the 19620s*. *Zamane*, (57), 41–46. (In Persian)

Shoyiri, H. (2010). *Semiotic-semantic analysis of discourse*. Samt. (In Persian)

Tawakkel, L. (2011). *Examining realism in some of Jamal Mirsadeghi's works* [Unpublished master's thesis]. Shahrekord University. (In Persian)

Valk, R., & Warren. A. (2011). *Theory of literature* (3rd ed.; Z. Mohed & P. Mohajer, Trans.). Nilufar Publications. (Original work published 2011)

Zainaldini Maimandi, Z. (2007). The gap of generations in Jamal Mirsadeghi's fictional works. *Literary Literature*, (113), 48–51. (In Persian)